

ראובן קשאני

אנוסי משרד

אנוסים יוצאי

שם הארץ העתיקה החדשה אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

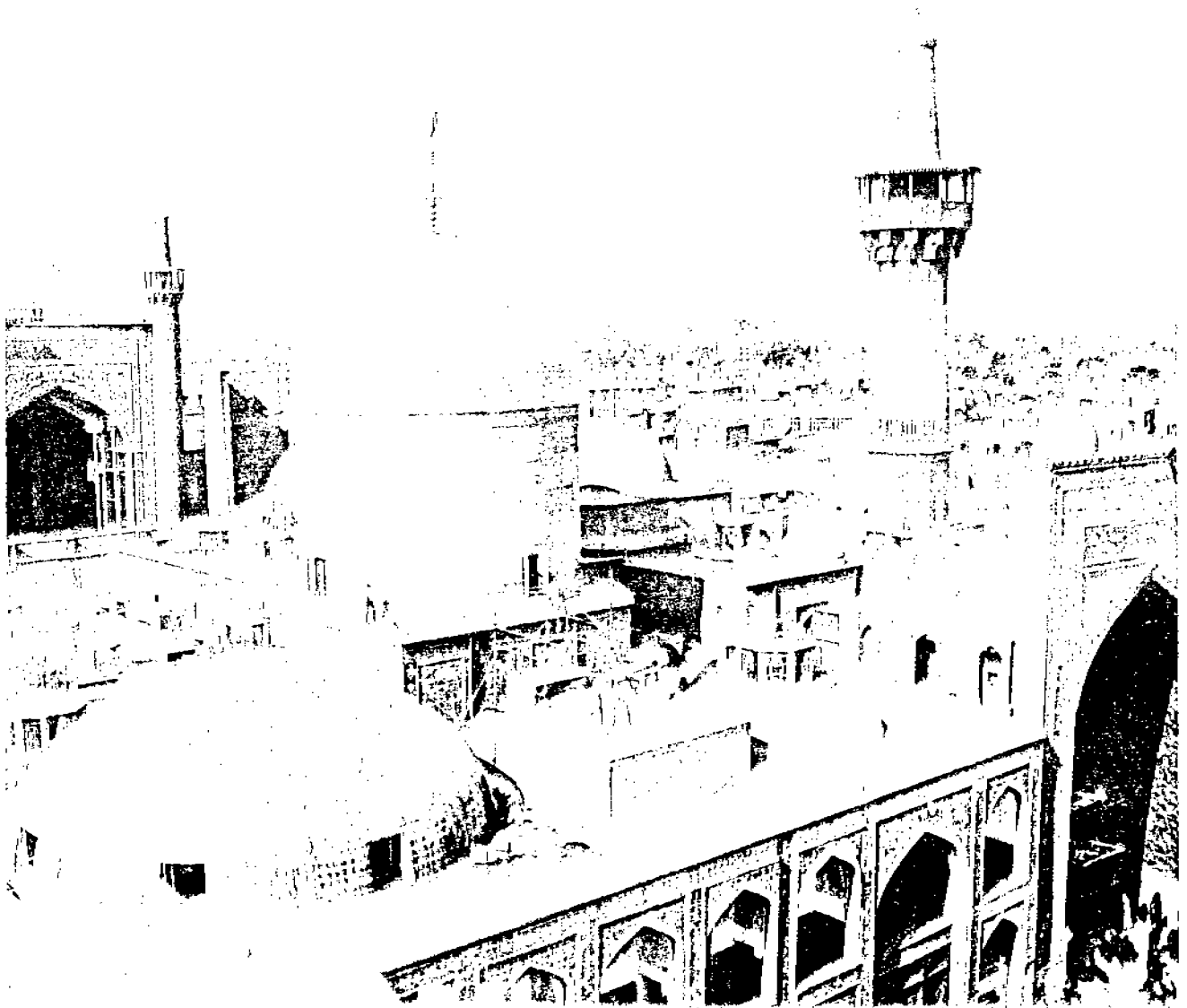
העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

העתיקה יוצאי אנוסים יוצאי

רמזובן קושטוי

אנוסי משהד

כל זכויות שמורות

ישראל לאחד ללבד מלא אתה 140 שנים לבחירת השמיני על יחודי משהו באירן, בשנת 1839 -

הוצא לטיוע ועד צוות הטפוזידים בירושלים
המרכז לשילוב מורשת לזרז המורח - משרד החינוך והנוער
המחלקה ליקולות טפוזידים של ההסתדרות הציונית העולמית

נחיה המנוח בנחיה למשפחה
בני יאזל אהרונות, אפרים לוי נחיה
אהרונות נחיה שלום נחיה למחיה
ישראל נחיה שלום נחיה
נחיה נחיה

ז'יטן וויסל'ט - אפריל 1979

נאדר שאה מרחיב גבולות פרס

בתקופת שלטונו כשאה פרס, בין השנים 1736—1747 ועוד לפני שעלה לגדולה, ערך מלחמות רבות והרחיב את גבולות ארצו. נלחם במחמוד האפגני, שכבש שטחים נרחבים במזרח פרס ב־1722, שם מצור על בגדד ודרש ממושללה להחזיר לפרסים את הערים הקדושות בעיראק, שם קבורים אימאמים געריצים של השיעים. יהודי בגדד חרדו מכיבוש העיר בידי צבאות נאדר וגורו תענית צבור והתפללו לנצחון התורכים. כאשר גכי שלו נסיגות הכיבוש של הפרסים, נחתם הסכם שלום בין אחמד פחה, המושל התורכי של בגדד ב־1733. יהודי בגדד הכריזו על יום תג לרגל הנס וזה היה ביום י"א באב תצ"ג "שאינ אומרים בו תחנון" ונקרא בפירושם "נס תהמהסב". (ר' א. בני-יעקב, יהודי בבל, עמ' צ"ג וכן ד.ס. ששון, מסע בבל, עמ' קצ"ה).

קורות היהודים וראשית התישבותם בעיר משהה, הקדושה לשיעים הפרסים, קשורה בשליט נאדר שאה, שהתפרסם כאחד מגדולי הכובשים שקמו לפרס בעת החדשה ואשר שלט במקום השאה-הילד עבאס השלישי ושם קץ לשושלת הספהווי, ששלטה בפרס למעלה ממאתיים שנה וקבעה את השיעה לדת רשמית של המדינה.

נאדר שאה, שכונה "אחרון הכובשים הגדולים מאסיה", נולד בשנת 1688 בעיירה קטנה בשם כונה קלאה — עיירה ישנה, למשפחה ממוצא תורכמני. בילדותו היה רוֹעֵה צאן ומנהיג שודדים, שערך פשיטות על כפרים והשתלט עליהם בכח הורוע. בגיל שבע עשרה התיתם מאמו, ובהיותו בן עשרים שנה, עמד בראש מחנה שכלל, חמשת אלפים פרשים. לאחר כיבושים שונים הצטרף עם חייליו לצבא השאה ולחם את מלחמותיו. מונה למצביא הצבא. בשנת 1736 והכתיר עצמו כשאה של פרס.

ולעניינו: רב אחד, בשם יעקב יצחק מדרבנר, שחי לפני למעלה ממאה שנה, מס' פר כי מסורת עתיקה בידי היהודים הדאגס-תנים, שכפר יהודי שנקרא בשם קולקאת "שעמד על תילו קרוב לאלף שנה", נכחד כליל על ידי חילותיו של נאדר שאה, במל-חמתו נגד התנאים הקוקאזים ב-1730, ופליטי קולקאת היהודים ברחו למקום בשם קובא. (ר' י. בן צבי, נדחי ישראל, הוצאה מחודשת תשכ"ו עמ' 184).

נאדר שאה הפיל פחד ואימה על העמים שעמד להתקיפם ומנהגו היה להזהיר את התושבים אם לא יכנעו לו, סופם השמדה או יקח אותם לעבדים ואת כספם וזהבם יח' רים. עוד היה מזהיר את העמים שיקח אף את עפר ארצם. ואכן לאחר שכבש את המקום, פקד לקחת מעפרה למשהד, וחייליו היו ממלאים את שקי המספוא של סוסייהם ורוקנו את העפר מסביב למשהד. במשך הזמן נתהוו שם גבעות גדולות שנקראו תאס-תאפה — גבעות הקערה.

נאדר כובש משהד הופך אותה לבירת הנמלכה

אגדות רבות מהלכות על נאדר שאה, שני-הל את מלחמותיו בתושיה ובאומץ רב והדי-ביר עמים גדולים בשדה הקרב. עשר שנים לפני שהכתיר עצמו לשאה של פרס, כבש ב-1726 את העיר משהד, הקדושה ביותר לאנשי כח השיעה. במשהד מצוי קברו של הקדוש האימאם השמיני, עלי ריזה, שמת בשנת 818. מקום הקבר משמש אתר פולחני קדוש ואלפי עולי רגל שיעים פוקדים את המסגד המפואר שבנה שאה רוך, בנו של טימור לנג ב-1418. נאדר הפך את משהד לעיר בירה ב-1740 ואת ארמון כלאה, ליד העיר משהד הועיד כמקום משמר לאוצרות שהביא על גבי גמלים טעוני כלי כסף, זהב ודברי ערך רבים אחרים שבזו בזמן פלישתו להודו. ביניהם יהלומים נדירים ומפורסמים.

נאדר כבש את בוכרה וחיה, ובשנת 1739 פלש להודו עם עשרת אלפים גמלים שהו-בילו גשק ותחמושת, כבש את דלהי, ונסוג ממנה ב-1740. בתקופת שלטונו החזיר לפרס את השטחים שנלקחו ע"י השליטים העות'מ-נים והרוסים, והקים אמפריה פרסית שהש-תרעה מן הים הכספי ועד המפרץ הפרסי בדרום.

כובש כג'אנג'יס חאן וטימור-לנג

נאדר שאה נודע כמצביא מעולה, שחידש את כוחה הצבאי של פרס. היה כובש אכזר שלא ידע רחמים במלחמה. כיבושיו היו דור-מים לכיבושי ג'אנג'יס חאן וטימור-לאנג, שעשו הרג רב בעמים שכבשו את ארצם, התעללו בגופות החללים והותירו אחריהם הרס וחורבן.

פתיחת שערי משהד לפני היהודים היה מעשה מהפכני. לפניו לא העז שום שליט להרשות כניסת יהודים למשהד, שהיתה סגורה בפני זרים. כאילו למשל היו מתירים ההתיישבות יהודים בערים הקדושות למוסלמים במכה או מדינה. אך נראה שרק שליט בעל עוצמה רבה כמותו, יכול היה להוציא לפועל את הרעיון להושיב יהודים במרכז השיעי הקנאי משהד. נציין כי נאדר שאה גמנה עם הזרם הסוני באיסלאם, ושנא את השיעה ונלחם בה. סרב להכיר בדת השיעית כדת רשמית כפי שהיתה תחת שלטון הספהווי לפני שעתה למלוכה. פעל לאחד את הסונה והשיעה אך לא הצליח. עורר תגובות חריפות וותנגדות, שהביאה בעקבותיה פעולות אלימות שדוכאו על ידו. (על כת השיעה והאמאמים ר' א.ג. פולק, דברי ימי הערבים, עמ' 148).

שליטה של פרס ביצר וחיוק את משהד, שהיתה לא רק עיר קדושה לשיעים, אלא שמשג גם מרכז וצומת חשוב של דרכי מס' חר ואיוור בטחוני להגנת גבולה המזרחי של פרס מצד אפגניסטן ורוסיה. נאדר החליט לשקם ולפתח את כלכלתה ופקד להביא למשהד אלמנטים חדשים, ביניהם סוחרים, אמנים ואנשי עסקים ממקומות שונים, ויתור דים שסמך על יושרם שיהיו נאמנים למשטרו וישמרו גם על אוצרותיו.

במשך

עדות אחרת קובעת, שנאדר שאת פקד על היהודים היושבים בקווינ: "לשלוש ארבעים משפחות יהודיות לכלאת. לרגל קשיי הדרך לא יכלו כל ארבעים המשפחות לנסוע יחד והם התחלקו לשלוש קבוצות. בשעת מותו של נאדר הגיעו רק 17 מן המשפחות לכלאת. 16 הגיעו עד משהד. בעוד ששבע המשפחות הנר חרות הגיעו רק עד לסבזואר." (ר' ר. פטאי, עדות, שנה ג', חוברת ג—ד עמ' 13). נראה כי הקהילה היהודית כללה במשך הזמן גם משפחות שהגיעו מידו, דלמאן, קשאן ועוד. במשך תקופה קצרה הגיעו יהודי משהד למ- עמד מכובד בעיר, הקימו בתי כנסת וניהלו מסגרת של חיים עצמאיים והפכו לגורם חשוב, שהטביע את חותמו על כלכלת משהד.

בתקופת שלטונו של נאדר שאה, חייו יהודי פרס בשקט ובשלווה ברוב הערים (ר' חנינא מורחץ, תולדות יהודי פרס ומשורריהם, עמ' 41). לא ידעו רדיפות ואפליה לרעה, כפי שהיו רגילים תחת שלטונם של שליטים קודמים. נאדר שאה אף ביטל גזרות שהטילו על יהודי פרס מושלים וכחני דת. יחסו הטוב והסובלני של נאדר כלפי היהודים נבע כנראה רק בגלל היותו משתייך בהשקפת עולמו לכת הסונית הסובלנית, בזאיי היו לו גם סיבות סבירות אחרות להיותו אוהד את בני דת משה.

[illegible]

חמשה חמשי תורה עם תרגום
אונקלוס וערבי ופרסי לר' יעקב
טוואס, קושטא 1546

התישבות היהודים במשקד, אשר הם לא התגוררו בה כנראה מאז ומעולם, בשל חילוקי הדעות על דתיות קנאית וקיצונית, גרמה להחסיסה רבה בין כהני הדת האכונדים והסידים השיעים, שראו ביהודים גורם טמא — "ניג'אס", המחלל את אדמתה הקדושה של מנשהד. במשך כל הזמן חתרו ולחמו חכמי הדת השיעים נגד ישוב יהודי במשהד ולא חלפו אלא כמאה שנה עד שבא הקץ לעדה היהודית. הדבר היה בשנת 1839, כשאוסטלמו בבה כארבע מאות יהודים, שנקלטו בתוכה מאז פתח נאדר שאה את שערי עיר בירתו לפני יהודי פרס בשנת 1743 לערך.

זהו הספר האמיתי של האלהים

הודים מתחיל בכריאת העולם וממשיך ומס' ביר מה שקרה אחר כך. או אמר נאדר : "זהו הספר האמיתי, זהו ספרו של אלהים". (ר' ר. פטאי, עדות, שם, עמ' 14). עוד מסר פר על נאדר שאה, שפקד להכין לו תרגום פרסי חדש של התורה והברית החדשה. וכי נראה נתרגמו מן התנ"ך רק התורה וספר תהילים בידי יהודי מאיספהאן בשם בבא בן נוריאלי. (ר' ו. י. פישל, הגות עברית באמ' ריקה, ימ' 123).

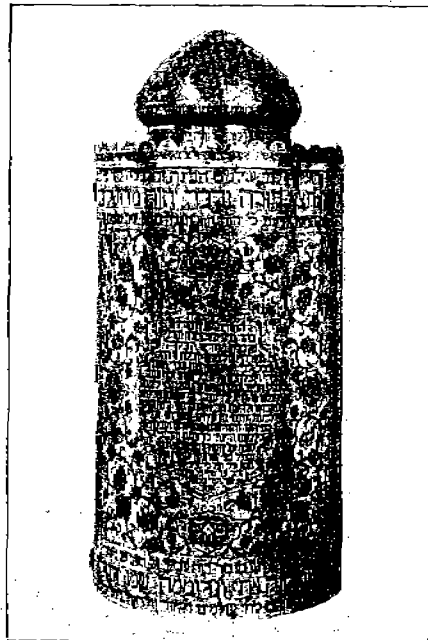
פרופ' ע. צ. מלמד, דן בספר תהילים, שתורגם לפרסית לבקשת השליט נאדר שאה, והועתק באותיות עבריות, וכך מצוין בק" לופון של הספר : "אתחיל לכתוב חמשה ספרי תהילים כמו שנכתבו בצפאחאן [אספה האן] בשביל המלך הגדול לפני העולם מלך המלכים יר"ה [ירושם הודן] מבואר ומפורש מאד ובאותיות הלשון העברית". התרגום נסתיים בחודש מנחם-אב תקנ"ז — 1797. (ר' ספונות, ט' עמ' רצ"ו).

עוד טוענים, כי נאדר היה איש חוגה דעות וסובלן כלפי כל הדתות, אף ביקש ליסד דת עולמית חדשה ע"י מיווג הדתות הגדולות, אך המחשבה לא יצאה אל הפועל מסיבות רבות.

ספר תנ"ך שי לנאדר שאה מצאצאי עשרת השבטים

י. בן-צבי, מביא מסורת מפי שבטי אפי-גניסטון, המיחסים עצמם לעשרת השבטים. לדבריהם, הגישו בני השבט יוסוף-סאהי שי לנאדר שאה, ספר תנ"ך ותשמישי קדושה שונים. נאדר שאה קרא לחייל יהודי שהיה בצבאו והלה תרגם את תוכן הספר (ר' י. בן צבי, נדחי ישראל, מהדורת מש' הבטחון, עמ' 227). למעשה לא ידע נאדר שאה קרוא וכתוב, ומחקר על חייו פורסם ב-1938 ע"י לורנץ לוקהרט (ר' ר. פטאי, חיי נאדר במ' סורת העממית, עדות, ג' תש"ח והערות לוקהרט שם).

מסופר על נאדר שאה, שהזמין אליו את נציגי שלוש הדתות והעמיד לפניהם שאלות שונות בעניני דת ואמונה. המזומנים היו שני אכונדים שיעים, שני כמרים ושני רב-נים. הוא רצה לדעת איזו היא הדת האמיתית, מכיון שהוא לא היה שיעי אלא סוני, הוא אמר להם : "שבו במקום אחד והתכוננו לענות על שאלותי". אחר-כך שאל אותם איזה הוא הספר האמיתי. בראשונה שאל את המושתתים (כהן מוסלמי) "מה כתוב בקוראן?" הם קראו לפניו ותוא ראה שהקוראן מספר על משה, על אברהם ואחרים. אחר כך פנה אל הנוצרים ושאל אותם : "מה כתוב באינג'יל (אונגליון)?" הם קראו לפי-ניו, והוא ראה שגם ספרם בנוי על מה שקרה ליהודים קודם לכן. אחר שאל את הרבנים : "מה כתוב ב"תאוראת" (תורה)?" הם קראו לפניו מראשיתה ותוא ראה שספר הי-

תיק לספר תורה. כסף, פיתוח. משהד, שנת תקכ"ד, 1764. אוסף פרידמן, ניו-יורק.

נתיים התעורר נאדר שהיה שוכב בחיקה
 וחברו בידו והחל רודף אחריה. בדרך ריצתו
 נתקל נאדר בחבלים של אהל אחד, נפגע ונ-
 פל ארצה. כשראה זאת אחי אשתו התנפל
 עליו והרג אותו מיד. מעשה הרצח קרה
 בשנת הששים לחייו. נאדר נקבר במשהד.
 לאחר מותו התפוררה המלוכה וכיבושו
 במזרח אבדו.

לאחר מותו של נאדר נשתנה היחס כלפי
 היהודים ותכמי הדת השיעים החלו להצר את
 צעדי היהודים, להשפילם ולהתעלל ולפגוע
 בהם. הופעלו מחדש חוקי "ג'אם עבאסי"
 ככל חומרתם וחל שינוי לרעה במעמדם וגור-
 רלי חייהם.

הזכרנו כי נאדר שאה היה לוחם שהפיל
 חיתתו על עמים ומדינות וכך נהג גם כלפי
 חייליו שהיה מענה אותם באכזריות עד כדי
 טירוף דעת ומוציאם להורג. עקר עיני בנו
 ועיני הנוכחים. בשעת מעשה גור הדין על
 בנו. איים להקים גבעה מגולגלות חייליו והיה
 מנקר עיני חייליו, במעשי הזוועה קומם ג-
 דו את חייליו שביקשו את נפשו. מסופר על
 תשעה מאנשי צבאו שתכננו לרצוח את נא-
 דר שאה וכאשר יצאו לבצע את זממם בחי-
 צות הלילה, נמלטו מרוב פחד וחזרו על
 עקבותיהם, אך נותר אחד והוא גיסו של
 נאדר. כשהרים את מסך האהל הרגישה אש-
 תו של נאדר שאחיה עומד על הפתח. ביי-

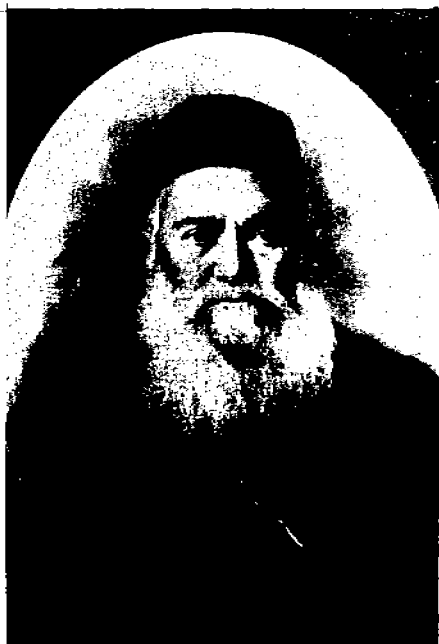
האנדרטא על קברו של נאדר
 שאה במשהד

קהל קדישא אשר עיניהם פקוחות לכל דבר שבקדושה, ועמלם בתורה ציוה לנו משה מורשה. הם העומדים על הפקודים, פקודי ה' ישרים, מנשרים קלו מאריות גברו השרירים אשר ה' קורא להם. המה הגבורים אשר מעולם אנשי ה'. עושים רצון קונם בכותם והונם וימינם פשוטה לקבל אביונים וחלשים ונותנים להם בעין יפה ומנחה מגישים מקדימים להם ובשלומם דורשים. המה הגבירים הרמים שרים ותמימים פרנסים ממונים אלו פים וקצינים, הבאים מגדיבים וטובי העיר אשר בעיר המהוללה משהד ומקטנם עד גדולם, ועל ראשיהם מלמעלה החכם השלם הדין המצויין כה"ר מולא אברהם גר"ו ואחיו הגביר הנעלה המרומם כה"ר מולא יצחק וכה"ר מולא באבא גר"ו, וכל העוסקים עם הצבור לשם שמיים" ...

על יהודי משהד, מראשית ישובם ועד עליית הדם בשנת 1839, כלומר בתקופה של כמאה שנה, אין בידינו אלא ידיעות קלושות בלבד. ידוע לנו רק מעט מן הפעילות הכלכלית ועל ההתעוררות הרוחנית, שמחוללה היה הרב סימן טוב מלמד, משורר והוגה דעות, שפרסמויו וספריו זכו לתפוצה רבה בקרב יהודי פרס, בוכרת ואפגניסטאן.

יצחק בן צבי, שפרסם קבוצת אגרות על המקורות לתולדות יהודי פרס (ר' מתקנים ומקורות, עמ' 297) הביא בין היתר גם שני מכתבים שנשלחו מקהילת יוד לראשי העדה במשהד. בתקמ"ב — 1782 ותקמ"ג — 1783. האגרות נכתבו ע"י הרב אור שרגא מיוז, אל הדיין ר' אברהם ואחיו הגביר מולא יצחק וכבוד הרב מולא בבא במשהד. האגרת הראשונה עוסקת בבקורו של שלית חברון, חכם אליהו, שעמד לבקר במשהד ולערוך שם מגבית, אך בגלל החורף והדרכים המשובשות, נמנעו ממנו ללכת למשהד. לכן ביקש הרב שרגא מאת קהילת משהד לאסוף את הכספים לעגני חברון ולשלוח אותם ליז. יצחק בן צבי מציין, שהמדובר בשלית חברון ר' אליהו אריה, שעשה לפני כן בבגדד ומשם עבר לפרס.

להלן האגדה הראשונה שנכתבה בלשון הקודש ובפרסית (התרגום נעשה בידי דוד כהן, שם, עמ' 306).

האג"י ניסן בן שמואל אהרונוב מאנוסי משהד

ספרות המסורת והשנה 1784, 55
שנה לפרסום השמיר לאיסלום.

שליח חברון לערי פרס

ובהמשך: "הודעה לארונים: (מכאן ואילך תרגום המכתב) כשהגיע החכם השלם שליחא דרחמנא כמה"ר חכם אליהו גר"ו שליח חב"י

אנוסי משהד

רון תובכ"א ליוד, אסף ונתן קהל יוד בכבוד גמור את הנדבה. העניים והגבירים של ק"ק י"ק יוד עכבו ולא הגיחו לו לנסוע, משום שבדרכים אלו תתחלל השבת, חורף, קור, ועוד גם לא היה עמו ישראלי שיטפל בו, דרכים אלו הן בחזקת סכנה, האיש הגו חסיד מאד, ובגלל זה מנעוהו ולא התנוהו ללכת. ועתה העתקנו את אגרת הכוללת עם השטרות האחרים, שהכמי חברון כתבו לשם התכמים והגבירים של משהד. הכל יגיע, תבקשו נדבה... מהר מהר תאספו, איש כמתנת יוד, ותשלחו ליוד על יד איש נאמן כה"ר השליח יתעכב ביוד עד שתגיע נדבת משהד. ועתה בידכם הדבר, את החכם אל תעכבו... הוא מצפה לנדבת משהד, אני מקוה שתוכו לכל המצוות הי"ת יתן לכל הקהל בני חיי מזונות, אריכות ימים בלי מחלה ואסון, צרה וצוקה ירחקו ממחנה ישראל. איני כמזהיר ואין להאריך כי אם בשלומיכם הטובים והנעימים. למען ה', למען חברון תובכ"א הודלו ואת הנדבה שלחו מיד. חיי כולם ירבו ונזכה כולנו לקבל פני הגואל".

תזכו לראות פני משיח צדקנו

האגרת השניה ענינה ביהודי בשם יצחק בן יהודה כהן, שנשא אשה ביוד ונולד לו בן ממנה. האיש עזב את בני ביתו ועבר למשהד. הרב אור שרגא, פונה לחכמי הקהילה בבקשה להשפיע על האיש לחזור ליוד לאשתו ולבנו או שישלח גט "ועתה אם מקבל לחזור למקומו אצל אשתו ובנו מה טוב ומה נעים. ואם לא יקבל לחזור וישלח להם מזון ופרנסה לחם ושמלה ומעות בשביל בעלי החובות. ואם אינו מקבל לחזור ואינו שור לח בשבילם מעות לחם ושמלה ישלח לה גט ויפטרנה בגט או כנוס אין פטור, והיא מצוה רבה. ועתה עליכם המצוה הזאת הכהנים השתדלו בכל כוחכם ואל תתירשלו הקב"ה יתן לכם משאלות לבכם ותזכו לראות פני משיח צדקנו אוי"ר". "נכתב פה יוד יע"א בסדר ויעש נח ככל אשר ציוה ה', שנת התקמ"ג ליצירה".

אנוסי משהד - ג'דיד אל אסלאם - המוסלמים החדשים

נהרגו ביום אחד, בתי כנסת חוללו ורבים אחרים נפגעו בגופם וברכושם. העדה היהודית עמדה בפני אולטימטום, מוות או המרת דת ומיד. אחרי דין ודברים בקרב ראשי העדה ופרנסיה, החליטו כי בשעת צרה ומצור קה וכשאין ברירה יכריזו הצהרה שאינה אמת, ויאמרו לפני האכונדים את "השהדת" אני מאמין: "לא איללה אילא אלה ומור חמר רסול אלה" - אין אל מבלעדי האל ומוחמד נביאו. שכן מוטב להתאסלם ומנית ולמראית עין מאשר למות בידי אכזרים. רבים מן המצהירים אמרו בלחש במקום "מור חמר" - "מוסה" - משה, כלומר אין אלו הים מבלעדי האל ומשה נביאו, וכך נצלו מטבח. לאחר הצהרה מילולית שסיפקה את המוסלמים פסקו להיות "כופרים וטמאים" ונכנסו בברית האיסלאם, ונקראו בשם "ג'דיד אל איסלאם" - המוסלמים החדשים.

אומרין לו שיודה ולא יהרג

עמדת ראשי ופרנסי העדה להתיר לצאן מרעיתם לומר את "השהדת", כלומר להודות בשליחות הנביא מוחמד, יתכן ונסתמכה בדברי הרמב"ם, ב"אגרת השמד", שקבע שבמקרים מיוחדים "יעבור ואל יהרג", ככתוב "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם", וכך מסביר הרמב"ם את דבריו: "אבל השמד הזה אינם חייבים לעשות מעשה זולת הדיבור בלבד, ואם ירצה אדם לקיים תרי"ג מצוות בסתר יקיים, ואין עליו אשמה בכך, אלא אם זמן עצמו בלא אונס שיהלל שבת והוא אינו אנוס בכך. כי זה האונס אינו מחייב לשום אדם מעשה אלא, הדיבור בלבד, והם יודעים היטב שאין אנו מאמינים באותו הדיבור, ואינו בפי אומרו אלא כדי להינצל... אבל מי שבא לשאול אותנו אם יהרג או יודה, אומרין לו שיודה ולא יהרג" (ר' אגרות הרמב"ם, תרגום הרב י' קאפח, עמ' קיח).

בשנת 1839 העלילו על יהודי משהד עלילת דם שפלה בעקבותיה היו פרעות קשות, נרצחו יהודים ונשדד רכושם. היהודים גדרשו לקבל עליהם את האיסלאם בצורה אולטימטיבית ובדרך זו להציל את נפשם - כלומר, למות או להתאסלם. הדבר קרה תחת שלטון השושים מושולת הקג'ארים הראשונים ששלטו בפרס החל מ-1796 ועד לשנת 1925, כאשר הורד מכסאו השאה האחרון לבית הקג'ארים אחמד שאה, ועל כסא המלוכה ישב ריזה חאן בשם פהלוי.

בשנת תשל"ט - 1979 מלאו מאה וארבעים שנה למאורע עגום בתולדות יהודי פרס, הקנאים השיעים כפו בשנת תקצ"ט - 1839 על הקהילה היהודית במשהד, שמנתה ארבע מאות נפש, להמיר את דתה ולקבל את האיסלאם. מעשה האונס היה מלווה בפרעות, שלוששים ושנים יהודים חפים מכל פשע,

תקופת האגיסות היתה קשה מנשוא לג'די-
דים. מצבם ומעמדם החדש הצריך גיבוש חב-
רתי ומנהיגות חזקה, שתורה להם כיצד ואיך
לנהוג. ואמנם נראה שמנהיגים כאלה עמדו
בראשם, מנהיגים שלא חסו על רכושם ונפשם
וסיכנו את חייהם כדי לשמור בהשאי את
מצוות היהדות, ולמנוע התבוללות באוכלוסיה
המוסלמית השיעית. הפרנסים והמשרתים בקו-
דש, הרב, המוהל, השוחט והש"ץ, עשו
מלאכתם לשם שמים, הדריכו את צאן מרעי-
תם לנהל את מעשיהם בתבונה ובתחבולה
להשמר מפני אנשי הדת, שבלשו אתריהם
יום יום כדי להוכיח אם אכן מקיימים הגי-
דיים את מצוות הקוראן, שקבלו עליהם
לאחר שהפכו להיות "ג'דיד אל איסלאם".

בטקס אחר שנערך, בין כותלי המסגד
במשוהד, התליפו את השמות העבריים בש-
מות מוסלמים, מכאן ואילך נשאו הג'דידים
שני שמות, עליון ותחתון. עליון, שם פרטי
מוסלמי, כגון: חסן, חוסין, עלי, מוחמד,
פארג', איסמאעיל ועוד והשם העברי המקורי
היה השם התחתון. הג'דידים, שקבלו את דת
האיסלאם בכפיה, המשיכו לקיים ולשמור את
מצוות הדת היהודית בסתר, וכלפי חוץ קיימו
את מצוות האיסלאם. תקוותם היתה שלא
ירחק היום ויחזרו בגלוי ליהדות.

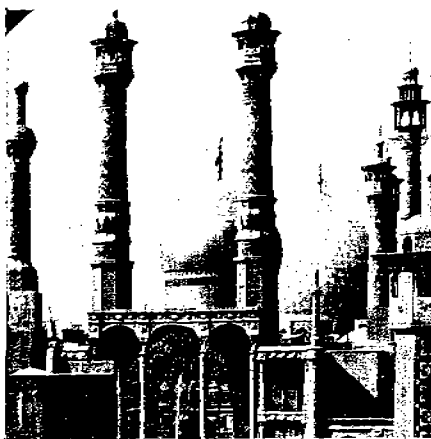
במשך הזמן הצליחו ג'דידים רבים, שלא
יכלו לנהל חיים כפולים, לברוח לאפגניסטן
השכנה, לתורקיסטן ולבוכרה. אחרים הגרו
להודו ולאנגליה ולאחר זמן גם עלו לא"י.

המסגד המפואר אימאם ריאז
במשוהד

המעשה שגרם לשמור קהילה שלמה

על הגורם שהביא לשמור של קהילה שלמה מצויות כמה גירסאות. מסופר על ילד יהודי בשם נאדיר (נוסח אחר היתה זו אשה) שהיה נגוע בידו בפצעים מוגלתיים ונחשד בנגע הצרעת. כל תרופות האליל הכתיות ומעשה לחשים וקמיעים, לא הביאו מזור לפצעיו. לפי עצה אחת — יש אומרים של רופא — הרגו כלב ובדמו רחץ הגער את ידו הנגועה, או שהכניס את ידו לבטנו הפתוחה של הכלב המת, וזה היה הגורם לעלילות הדם ופרעות ומעשה רצח שערך ביהודי משהד. מסופר כי שיעי שונא ישראל שעבר ברחוב, שמע את גביתות הכלב, וביקש לדעת מה קרה. נכנס לחצר היהודים וראה את המעשה. מיד חזר אל הרחוב, צעק וצווח וסיפר לעוברים ושבים כי היהודים, שחטו כלב וכינו אותו בשם חוסיין נביאם. בנוסח אחר נאמר: שאבי הנר ער קרא למוסלמי שיערוף כלב כדי להשיג תמס בדמו לרפוי ידי בנו. לאחר מעשה לא באו לידי עמק השווה על גובה השכר. תוך כדי וכוח פרץ ביניהם סכסוך ואז הועיק המוסלמי קנאים שיעים והעליל על היהודי, שהרג כלב והשווה אותו לקדושי האיסלאם וגם לעג לרגשותיהם.

מסגדים ביעיר קום הקדושה לשיעים

גירסה נוספת מיחסת את המעשה במשרתת מוסלמית, שעבדה אצל יהודי ומצאה הודמ גות לנקום במעבידה, והיא אשר קראה לאכונדים ממסגד אימאם עלי ריזה הקדוש, ותיארה את הריגת הכלב, שבוצע בכוונה תחילה ביום האבל השיעי, יום העאשורא — יום הזכרון והאבל למותו של חוסין בן עלי. שבו עולים לרגל אלפי מאמינים למשהד, מקום קברו של האמאם השמיני עלי ריווא וכן לקברה של פאטמה בעיר קום.

מעשה רצח, פגיעה ברכוש וחילול בתי כנסת

לפי עדויות שונות אירע המעשה ביום הע' שירי בחודש מוארם בשנת 1255 למנין המוסלמים (26.3.1839 — י"א בניסן תקצ"ט). שהוא יום אבל לשיעים המוסלמים, שבו עורכים טקסי הסתגפות צום ומספד על הריגת קדושם האימאם חוסין. הקיצונים שבהם יוצאים בתהלוכות לרחובות, מגלחים שער ראשם. מתגודדים בחרבות ומכים זה את זה בשרשראות של ברזל עד זוב דם מבשרם, אומרים קינות וצווחים וצועקים חסן וחוסין, — חסן וחוסין, ומשתוררים במחזות דתיים את רצח חוסין.

נראה שהפרעות ביהודי משהד נמשכו יותר מיום אחד, כלומר גם ביום י"ב בניסן תקצ"ט — 27.3.1839, שאז נאלצו להמיר את דתם — ולקבל עליהם את האיסלאם. בקורות יהודי משהד צוין יום זה, כיום אבל, בכי ומספד על ההרוגים שנשבחו באכזריות רבה ועל הפיכתם למוסלמים נגד רצונם ומצפונם.

על מספר ההרוגים בפרעות יהודי משהד יש דעות שונות. א. ניימרק, שסייר בארץ צות המזרח, ובמשך שלוש שנים (יצא מטבריה בשנת 1883) כלומר, לאחר ארבעים וחמש שנה מזמן האירוע, מוסר על דעה שרווחה בימיו כי מספר הרוגי משהד הגיע לחמשים נפש. "ואחר אשר הרגו בהם כחמשים נפש איש ואשה, אז שתו עדות בנפשם להמיר כבודם, כי אז יסלחו לחטאם" (ר' מסע בארץ הקדם, מהדורת א. יערי, עמ' צ). בעדות אחרת של אחד מצאצאי האנוסים, הוא מולא יוסף בן אקא עבדול סמאד דילמני, מצוין כי: "שלושים וששה גברים יהודים נהרגו ומספר בנות יפות תואר נחטפו ולקחו אל בתי המוסלמים. שתי נערות מאלה הובאו לפני האימאם ג'מעה, והיו לו לנשים ואחרי מות האימאם חזרו לבתי היהודים". (ר' ידע' עס, כרך ה', א—ב 20—22, עמ' 56). חגיגא מורחי, מציין ש"נרצחו כשלושים וחמשה יהודים, כהני הדת ראו בכך שעת כושר ודר" שו בכל חוקף לאסלם את היהודים". (ר' תולדות יהודי פרס ומשורריהם, עמ' 42). גם פרופ' נ. י. פישל, נוקב במספר זה ומציין כי עשרות יהודים נפצעו וכשלושים וחמשה נשארו מוטלים הרוגים ברחובות. וזו גם דע' תו ישל א. כהן אהרונוב, מצאצאי האנוסים בירושלים המספר ש"נרצחו שלושים וחמשה יהודים. בעדות נוספת של האנוסים פ. לוי ומ. אהרונוף, מוקני העדה המשהדית בלוב-דון, נאמר שבפוגרום ביהודי משהד "רצחו שלושים ושבע נפשות, עשרות רבות נפצעו ורכוש רב עלה באש, מתוך עשרות החנויות שהשתייכו ליהודים, רק ארבע נשארו שלמות. כשלושים יהודים נאסרו והובאו לפני המופתי המקומי אימאם ג'מע, שאמר להם שהדרך להצלתם ממוות אכזרי — שיקבלו עליהם את דת האיסלאם ואז לא יוכלו לנגוע בהם לרעה" (ר' י. בן עמי, "הצופה", 20.11.59).

שלושים ושנים הרוגים לפי סידור
הושענה רבה

"בשנת תקצ"ט [1839] סופעים (הכוונה לשיעים) העלילו עלילה על היהודים, ביום י"ב בניסן, התפרצו הגוים לבתי היהודים שלושים ושנים יהודים הרגו, ואת הנותרים עשו מומר בכת. לולא הסכימו היהודים להתאסלם היו הורגים את כולם, ישראלים, דייגים, כהנים, רבנים ולוויים. בהכרח אמרו כולם: "לא אילאהא אלא אללה...". עתה שום תקנה אין לנו אלא אם כן ראשית, ירחם עלינו אלהים, שנית, במהרה בימינו יבוא המלך המשיח, ושלישית יבואו האנג'לים ויגאלו אותנו מצרותינו והקב"ה ברחמיו יאיר אלינו פניו ויגאל אותנו מגלות ישמעאל הואת". כתובת זה יישאר לזכרון, הכותב צעיר שמואל בשנת תקצ"ט, חדש סיון". התעודה תורגמה בידי ע.צ. מלמד לבקשת י. בן-צבי, (ר' נדחי ישראל, מהדורת מש-רד הבטחון, עמ' 130).

אך נראה שמספר ההרוגים היה שלושים ושנים, וזה בהסתמך על הכתוב בכריכת סידור להושענה רבה, שנעשה חדשים לאחר המעשה. הסידור ניצל בדרך נס ובעמוד הראשון מצויין בכתב יד בין היתר, שנכתב בידי יעקב בן הרב הדיין בן אליה, אך נראה שהכוונה "לתפילה נאה שיש לאומרה בהורשענה רבה". הסידור נדפס באמסטרדם בתקמ"ז — 1787, כלומר חמישים ושנים שנה לפני מאורעות אנוסי משהד, אך אין ספק שדברי העדות נכתבו בקולופון ע"י עד ראיה מהימן, שהיה עד למאורעות. הטקסט כתוב בלשון פרסית ובאותיות עבריות כך:

היום י"ב בניסן
התפרצו הגוים
לבתי היהודים
שלושים ושנים
יהודים הרגו
ואת הנותרים
עשו מומר בכת
לולא הסכימו
היהודים להתאסלם
היו הורגים את כולם
ישראלים דייגים
כהנים רבנים ולוויים
בהכרח אמרו כולם
לא אילאהא אלא אללה
עתה שום תקנה אין לנו
אלא אם כן ראשית
ירחם עלינו אלהים
שנית במהרה בימינו
יבוא המלך המשיח
ושלישית יבואו האנג'לים
ויגאלו אותנו מצרותינו
והקב"ה ברחמיו יאיר
אלינו פניו ויגאל אותנו
מגלות ישמעאל הואת
כתובת זה יישאר לזכרון
הכותב צעיר שמואל
בשנת תקצ"ט חדש סיון
התעודה תורגמה בידי
ע.צ. מלמד לבקשת
י. בן-צבי

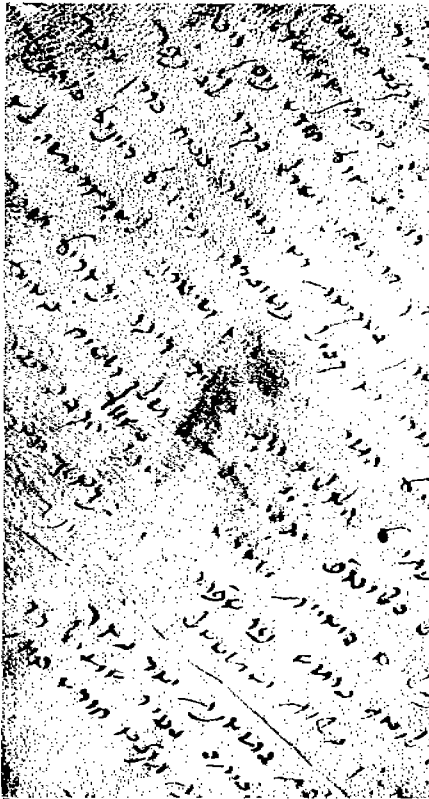
גזרת השמד כמסופר "בקרורת
זמנים" להרב מתתיה גרגי
מאפגניסטן

יהודי משהד שברתו לאפגניסטן

ימים הוציאו את כולנו חוץ לעיר... וקי רוב לשלושים יום היינו בדרך וסביבנו גיי סות גויים וגם משמיים היה שלג וברד וקור וכמה נפשות גוועו בדרך... קרוב לפורים הגענו למדינת משהד, לא הניחו אר תנו להכנס לעיר אלא הכניסונו לגדרות בהמות למבצר אחד הנקרא באב קודרת... וכמה בני אדם הימירו את דתם בדרך מרוב הצרות... והיינו שם במשך שתי שנים ה' נתן בלב המלך לתת לנו רשות שנחזור למקומנו ובחודש כסליו תרי"ט [1859] נסענו משהד... נכנסנו להראת"ר... (ר' מתתיה גר"י, קורות זמנים, מהדורת ר. קשאני, עמ' 12).

הרב מולא מתתיה גר"י (1845–1918) רבה הראשי של יהדות אפגניסטן, כותב בספרו "קורות זמנים", שבני משפחתו ברחו ממהד לאפגניסטן: "ואבותי גם כן היו ככל הנוס" עים, ובאו למדינת הראת תחת ממשלת אפקאן ונתישבו שם", אך לא ארכו ימי מנוחתם של הפליטים ממהד בהראת ועקב המלחמה שפרצה בין פרס לאפגניסטן, נכ" בשה הראת ע"י הכובש הפרסי "חיל גסרדין" שה מלך קג'אר על מדינת הראת ותבוא העיר במצור תשעה חודשים ובסוף חודש תשרי תרי"ז [1857] נלכדה העיר... ובמשך שלשה

בתעודה אחרת מסופר, שכמה ג'ידיים הצ" ליוו לברית משהד, ולהגיע אל השליט הפרסי מוחמד שאה (1834–1848) ולספר לו על פרשת עלילות הדם, מעשה הרצח ביהודים והפיכתם למוסלמים. עוד מסופר כי השאה פקד לאסור ולהעניש את האשמים: "והגידו לפני המלך מוחמד שאה כל העובר במשהד ושאלו מהמלך רשות לחזור לדת משה... והמלך חמתו בערה בו על מעשה הרע שעשה הצר ונתן להם לחזור לדתם עם מתנות טובות על שהגידו, ושלח המלך סארהנג (קצין) בחיילות ותפסו כל השרים שהיו במ" על כמו שלושים ארבעה והרג אותם במיתות משונות ושלל אותם ובתייהם, ואמרו הבחורים שאינם רוצים לילך לשום מדינה שיש להם פחד ונשארו בטהרן". י. בן צבי, שפרסם תעודה זו ואמר: "לסיפור זה אין ידיעה מסייעת מקור אחר, יש להניח אולי, שכמה מפליטי הטבח והאונס העיוז לפנות למלך, ומפיהם כתב בעל הרשימה את דבריו. (ר' מחקרים ומקורות, עמ' 323).

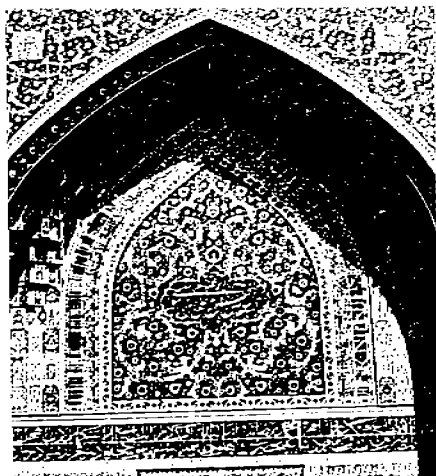
רשימה על השמד במשהד, כ"י במכון בן-צבי

ע"י עד ראיה

[illegible]

הכבוד פנימית בן
בית מן לחות וכו'
בכל חלק

הג'דידים הלכו להתפלל חמש תפילות במסגד עם קריאת המואזין מעל המינרת. ושיבנו את פרקי הקוראן, כפי שלימדום האכונדים. ביום שישי, יום השבתון המוסלמי הלכו בבוקר למסגד ובערב קבלו את השבת. בתחילה התפללו הג'דידים בחשאי ובתודות. אך במשך הזמן התפללו במניין בימי שבת ומועד במרתפים תת־קרקעיים או בחדרים פנימיים במקומות המגורים, ותיפילתם כווננו כלפי ירושלים בשעת התפילה הנהיגו שמירה בשער החצר, והפקוח הוטל על אשה רעולה, שהזהירה את המתפללים, מביקור בלתי צפוי של זר ולא קרוא שביקש להכנס לרשות היחיד. כאשר היה חשש להלישנה, או ביקור פתע של בולש או אכונד שיעי, הפסיקו הג'דידים את התפילה וברחו בדרכי סתר, שהיו בין החצרות או בדרכי קשר מעל הגגות. את הסיידורים וספרי החורה הטמינו במקומות מיוחדים עד שעברה הסכנה, כאשר נתפס מאן שהוא ב"קלקלתו" הובא לפני חכמי הדין, נענש והתחייב לקיים בקפדנות את אורח החיים המוסלמי על פי הקוראן.

על הפרעות ומעשי השמדה, בו קהילה יהודית שלמה נאנסה להמיר את דתה, נודע למשה מונטיפיורי מאגרת ששלח אליו, בשר נת תר"ט (1849) התייר וזולן בן בבא הלוי. כנראה מבוכאורה, בין היתר נאמר באגרת: "ואני העבר כתבתי ליהודים האלו יש לנו שר אחד שהוא יושב בעיר לונדון ושמוע עליכם והוא יציל אתכם מיד אויביכם. והם בשומעם על שמע אדוני הרבה שמחו שמחה גדולה ונתחזקו אמונתם ביותר על אשר לא השבית גואל מישראל". ... על כן נתקראה דעתם והם מקווים ומצפים לישועתם יתברך עד ביאת גואלינו" (ר' שם, עמ' 328).

לאחר שיהודי משהד הפכו לג'דיד אל אסלאם, השמידו כנראה תעודות ומסמכים שהיו ברשותם. ביניהם כתובות גיטין, את ספרי התורה ומחזורי התפילה שנצלו, הבריתו לערי פרס האחרות, אך שמרו לעצמם ספרי תורה וספרי קודש בודדים. אנוסי משהד מספרים, שבזמן הפרעות, לקחו האכונדים ספרי תורה וספרי קודש יקרים והחביאו אותם באחד המרתפים, שבמסגד אימאם עלי ריוא, אך לא ידוע אם אכן קיימים הספרים עד היום.

במשך הזמן בנו לאנוסים מסגד מיוחד, שנקרא מסגד ג'דיד אל אסלאם, שבו הטיפו חכמי הדת השיעים לג'דידים את מצוות הקוראן ודרכי התפילה. הג'דידים צמו ברמאדן, השתתפו בארוחות אכרה לעניי המוסלמים, התאבלו בימי אבלם והשתתפו בשמחת חם ובחגיגה, ג'דידים אחרים, שדבקו באיסור לאם באדיקות יתרה הגיעו למשרות חשובות. ובמסגד אימאם רוא המפורסם מונו ג'דידים לתפקידים אחראים כגון: מפקחים, שומרים, מחסנאים וכו', פרופ' זי. פישל מציין, "שג'דיד אחד אף שמש כמואזין".

כתי התפילה שמשו גם מקום לתלמוד תורה ומדרש, ונערים וילדים קבלו בו את חינוכם היהודי, בשעות הבוקר למדו ב"מכ"ב המוסלמי, ובשעות אחרי הצהריים והערב חונכו על ידי רבני העדה באורחות התורה והיהדות, גם ההורים טפחו ביוצאי חלציהם את הזיקה לדת ולמורשת ישראל, לעיתים בחירוף נפש יוצא מן הכלל.

כאשר נולד בן לזוג הצעיר, הקפידו לקיים בריתו של אברהם אבינו, והמילה נערכה לשמונה ימים. הג'ידיים הסבירו למוסלמים שהברית טוב לבריאות הרך גולד. באותו מעמד קראו לילד שם עברי ושם מוסלמי כגון: ראובן-רחמן, שלמה-סולימאן, שמד עון-שעבאן, לו-יולי, ומשיח-מהדי ועוד. גם לנשים היו שני שמות עליון מוסלמי ותחתון עברי. אחד מצאצאי האנוסים מספר: "גולד-דתי בעיר הפרסית משהד, היא העיר שבה חיים אחינו בני ישראל חיי אנוסים. כלפי חוץ הם מוסלמים ומקיימים את דת מוחמד ובסתר אהלם היו יהודים נאמנים לדת משה וישראל. שמות כפולים להם, שם עברי ושם פרסי. שמי העברי הוא שלום בן יחזקאל ואילו בפרס בשם שכראלה בן עבדול סמד, כשהייתי רך בשנים לא ידעתי כבירור מי אני, יהודי או מוסלמי, אך כשגדלתי גודע לי בסוד כי על בית יעקב אני נמנה... אבי הטוב הביאני אל חדר הסתרים שבבית תנו, ואמר לי: "דע לך בנך, כי לא שכראלה שמך כי אם שלום ושמי יחזקאל ולא עבדול סמד, יהודים אנחנו ואת אלהי ישראל אנחנו עובדים ועתה השמר נא ואל תגלה את סוד דנו לשום איש פרסי, כי אם יודע להם שאנו מקיימים את מצוות דתנו והרגונו"... מאז היה קורא לי לעתים קרובות אל חדר הסתרים והיה מלמדני את חוקי תורתנו" (ר' ש. חיים, ממשהד לירושלים, "חברנו", י"ל על-ידי תלמידי ביה"ס תחכמוני בירושלים תרצ"ו).

האנוסים שמרו ככל יכולתם שלא לאכול טרף, בתחילה היו קשיים רבים, משום שה מוסלמים בלשו אחריהם אם אכן הם אוכלים משחיטה מוסלמית. הג'ידיים קנו אמנם בשר בשוק, אך לא אכלו ממנו, ונתנו אותו לכר לבים או לעניי המוסלמים. על פי רוב אכלו בשר עוף, ועקרת הבית הייתה יוצאת מפתח ביתה כשהיא עטופה מראשה ועד רגלה בצ'אדור שחור כמנהג המקום, כשהיא מסתירה מתחת לצ'אדור תרנגול או תרנגולת, לשחיטה כשרה שנערכה במקום סתר ובשעות הלילה. מומן לזמן שחטו גם כבשים ועזים ואת הבשר חלקו במנות קצובות למשפחות, שגמנו מראש לאכול משחיטה כשרה. התכמים הורו בחשאי הלכות שחיטה לצעירים והכשירו נשים צדקניות בהלכות ניקור. הנוסע המכונה בנימין השני, מוסרי על שוחט אחד ששחט עופות בסתר לפי דיני ישראל, ונתפש בידי הקנאים המוסלמים והוצא להורג בצורה אכזרית. עקב כך נערכו גם פרעות בג'ידיים שהוכו והושפ"ל, ואת בתי הכנסיות שהיו סגורים על מסגר הוסרו. (ר' מסעי ישראל, עמ' 87).

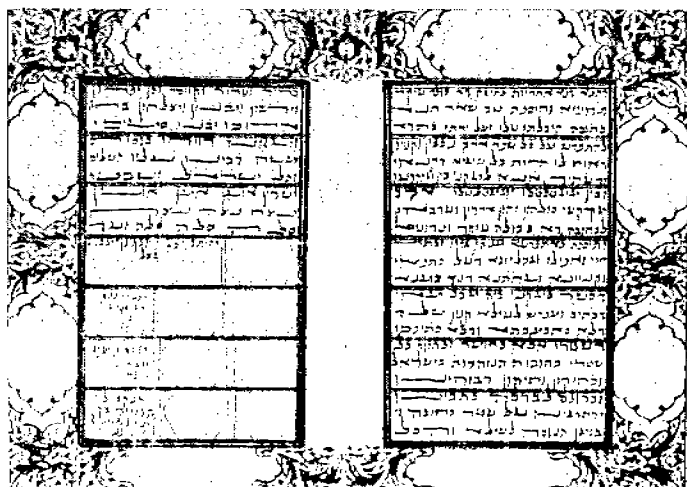
אירוסין ונשואין

האנוסים היו חרדים מאוד לגורל טהרת המשפחה היהודית, ועשו תחבולות רבות למנוע נשואי תערובת. בכדי לחסום את הדרכ לפני המוסלמים לבקש מבתות הג'ידיים, ערכו ההורים מעין טקס ארוסין לבניהם ובנותיהם מיד לאחר הלידה, או בהיותן תינוקות. כאשר ביקש מוסלמי ידי בערה, טענו הוריה שהיא, "תפוסה" כבר מומן לידתה, על פי המנהג הפרסי לערוך גישואין מוקדםים בקרב המשפחה או הידידים, בגיל רך.

אחד מצאצאי האנוסים, בשם משה בצל-
אלי אלישעיוף, שעלה לא"י לאחר הקמת
מדינת ישראל סיפר, כי "את אשתי נשאתי
שלוש פעמים, בזה אחר זה, מבלי לגרשה
אפילו פעם אחת לראשונה נשאתיה בסתר
בחופה וקדושין כדת משה וישראל. בשניה
נשאתיה כ"ג'דיד אל אסלם" אצל שייך
מוסלמי. אישור נישואין שקבלתי מהשייך
המצאתי לשלטונות האזרחים שהשיאוני בש-
לישית". בספר "הכתובה בעיטורים" מאת ד.
דוידוביץ, מובא צילום צבעוני של כתובה
מאוסף המוזיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור תל-
אביב, השייכת לכלה מאנוסי משהד. הכ-
תובה נכתבה ערבית ופרסית בשנת 1238 לפי
ההג'רה — תר"ך — 1860. החתן נקרא מר-

הנשואין בקרב הג'ידים נתקיימו בנוכחות
בני המשפחה הקרובים ביותר, והחופה נע-
רה לנערה מגיל תשע ועד שלוש עשרה שנה,
לצעיר ששנותיו לא עלו ח"י שנים. הנשואין
נערכו בטקס כפול, הראשון היה בפרהסייה
לפי מנהגי המוסלמים והאכונד אישר את
הקשר בין בני הווג. טקס שני נערך בלילה
בצנעה רבה, בחוג מצומצם של הקרובים
מקרב שתי המשפחות. בשמחה לא שיתפו
ילדים קטנים. מכאן ואילך תפסו הנשואין
כדת משה וישראל. יצוין כי חתימות העדים
בשולי הכתובה היה בעברית, ובידי אנוסים
רבים נמצאו שתי כתובות, אחת לפי המנהג
המוסלמי השיעי, ושניה בלתי ליגלית בעברית
וארמית.

שטר נישואין במשהד, החתן:מולא
דאוד תאג'ר ג'דיד אל איסלאם,
כלה: בלקיס בת יעקוב ג'דיד אל
אסלאם, חתימות עדים בערבית
ובעברית 1902.

חמד בן צדק, והכלה רשידה עלישן (ר' שם, עמ' 70). בכתובה אחרת משנת 1902 ממושהד מצוין: התתן מולא דאוד תג'יר ג'דיד אל-איסלאם, והכלה בלקיס בת יעקב ג'דיד אל-איסלאם. (ר' אוסף פויכטונגר, מזוואון יש-ראל, וכתובה דומה גם במזוואון וולפסון, בהיכל שלמה, ירושלים).

האנוסים בשבת ומועד

כאמור לא קל היה לקיים חיים כפולים, מצד אחד להראות, שאכן הם שומרים את מצוות הקוראן, ומאידך לשמור בסתר על מצוות היהדות. לכן נקטו הג'דידים באמצעי הסוואה שונים כדי שלא יבולע להם. ביום השבת פתחו כרגיל את החנויות, משבא קונה דרשו ממנו סכום גבוה והעיסקה לא יצאה אל הפועל, או שאמרו שאולה הסחור רה. בדרך כלל הושיבו נער בכניסה לחנות, וכאשר מאן דהוא ביקש לקנות חפץ שהוא נאמר לו, שבעליו חולה או שהלך לקנות סחורה וישוב רק לאחר כמה שעות, — אך רצוי לבוא ביום אחר. כך היה הנהוג גם בימי חג ומועד ובימים הנוראים, כמובן שהתבוללות אלו נעשו בפחד ויראה, תוך סכנת נפשות, שמא חו"ח יפלו בידי האכונדים הקיצונים, שיפרעו מהם ביד חזקה, על כפירתם בדין האיסלאם.

גם החגים והמועדים בעדת האנוסים נערכו בצל סכנה ופחד מחשש שמא תתגלה זהותם. בחג הפסח אפו את המצות בסתר על גבי סאג' (מחבת גדולה הפוכה) ושמרו את המצות לליל הסדר. יין לארבע כוסות, הכינוג בביתם וכך גם את יתר מאכלי החג המיוו-חדיים. בימי חג הפסח אכלו בעיקר אורז. בכדי להטעות את הגויים המשיכו בקניית לחם כמו בכל ימות השנה, לאחר מכן חלקו אותו לנצרכי המוסלמים או שמרו אותם במקום סתר.

הימים הנוראים היו נוראים במלוא מש-מעוהם. התפילות נערכו במרתפים ובחדרי חדרים, על פי רוב לא תקעו בשופר בימי ראש השנה וביום כיפור צמו והתפללו חמש תפילות, וגם הראו עצמם ברחובות העיר כדי לא לעורר חשד. בחג הסוכות נטלו יחי-דים את ארבעת המינים ובקושי יכלו לקיים מצוות סוכה. בחנוכה הדליקו פתילות בקע-ריות שמן של חרס או נחושת. החנוכה של הג'דידים לא היתה מחוברת יחדיו, כדג-מת החנוכיות המסורתיות העשויות מקשה אחת, אלא היו נפרדות זו מזו כדי להטעות את הגויים. כן חגגו בחשאי את ימי הפורים, קראו במגילות אסתר וקיימו מצוות משלוח מנות איש לרעהו ושמחתם הייתה בקרב המשפחה.

לא אחת היה הכרח לדחות ימי חג ומועד, כשנתעורר חשד שבולשים אחר מעשיהם ומבקשים להעמיד במבחן את נאמנותם. במשך כל שנות האניסות חיפשו הג'דידים דרכים להציל את גפשמ ולשוב ליהדות. פרופ' ע. צ. מלמד, מעולי פרס, מספר בשם אמו על אנוס ממשדה, שהיה מתפלל בעיר מולדתו עם הציבור בימים הנוראים: "מומר אחד היה בא בכל שנה ויום כיפור ועולה לעליית בית הכנסת ומתפלל עם הציבור מבלי שאיש יראהו. יום אחד בא לפני אבא מרי ז"ל ואמר שברצונו לשוב ליהדות, ועל-כן הוא מבקש ממנו ש"יתן לו מלקות" לכ-פר על עוונותיו, אחרי המלקות נעלם ולא נראה עוד. כנראה שנסע לבבל או להודו על מנת לשוב ליהדות בפרהסיא" (ר' היהודים בפרס לפני עשים שנה, סיני, כ"ט יא—יב).

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

המעשה בר' מולא בנימין הכהן -
המוכנה בעל הנס ממושהד. מוכא
בספר "חקת הפסח"

[illegible]

הג'דיר שחזר ליהדות

זקני האנוסים מספרים על אחד מן הג'דיר דים, שקיבל עליו את הדת המוסלמית ונהג באדיקות יתירה בכל מצוות הקוראן. פעם בעומדו בתפילה, קלטו אזניו שיחה בין שני מתפללים בקרבתו. אמר אחד לחברו: ראה את "הג'הוד" — היהודי הזה באיזה דבקות ורצינות אומר את תפילתו, ולעגו לו. הג'דיר רגז קם ועזב את המסגד. וכששאלו אותו מדוע עשה כך, ענה: "עד עתה התפללתי כאחד המאמינים באמת ובתמים, אך מאחר ושמעתי את דברי הלעג, מפי שני המוסלמים — אף על פי שמזמן עזבתי את דתי — גמרתי אומר לשוב לדתי ולעמי ולא לחשוב מה יעלה בגורלי.

ארם כי ימות

על הג'דירים הוטל לקבור את נפטרניהם בבית הקברות המוסלמי, אך הם התנגדו בטענה שקיימת סכנה לחיים, מהפרדת המתים מבני אותה המשפחה, וכי זה חוב של איחוד המשפחה לאחר הפטירה. אך בנוהגים אחרים הקשורים למת כגון: רחיצה, תכריכין וכד', נאלצו לקיים בסתר כמנהג ישראל, וכן לפי

נערים מאנוסי משהד בכית הספר "אוצר התורה" כמשהד משנות העשרים

מנהגי הקבורה של המוסלמים. בני המשפחה של הג'דירים שמרו על הגוסס. וכשהגיע שעתו להפרד מן העולם, בקשו ממנו לומר "שמע ישראל". לאחר שטהרו את הגופה, שמו צמר גפן על עיניו ונתנו מקל מתחת לבית שחי, שישמשו בתחיית המתים. את הנפטר השכיבו כשרגליו כלפי ירושלים, ובשעת ההלוויה הניחו על הגופה מצנפת, כדי להודיע כי הנפטר הוא גבר. אם היתה זו נפטרת, הניחו על ארונה צעיף גדול של נשים. האנוסים הובילו את המת למסגד, לשמיעת פרקי קוראן ותפילות מוסלמיות, ולאחר מכן, ערכו טקס יהודי, אמרו צידוק הדין וקדיש לעלוי הנשמה. (ר' ר. פטאי, מסורות היסטוריות ומנהגי קבורה אצל יהודי משהד, עמ' 39. דפי זכרון לרפאל אהרן גוף, ז"ל) עמ' 39.

האשה שהצילה את הג'דירים ממוות יהודי משהד מספרים על אנוסה אחת, שמה ג'יהר, שהצילה את אחיה הג'דירים משמד פיוני בגלל תכריכים לאשת מרדכי מאנג'י שנפטרה. הדבר היה בשנת 1871 לפי מקור אחד, ושנת 1890 לפי מקור שני. וכך היה המעשה.

הקפות לנפטרת אנוסה במסגד

בינתיים נשאו את הגופה לחצר המסגד, ובזמן שערכו את ההקפות כמנהג המוסלמים, הופיעו כמה כהני דת ופקדו על המלווים להניח את הגופה על הארץ כי ברצונם לבדוק את התכריכים. החל דין ודברים ופרצה מהור מה רבה. חלק גדול מן המלווים ברח מן המקום כדי להציל את נפשו ורק בודדים נותרו לשמור על הגופה. האכונדים דרשו בתוקף שאשה תבדוק את התכריכים, ואכן נמצאה אשה שהסכימה לעשות זאת. תוך כדי השמצות וגידופים כלפי הג'ידיים שאינם מקפידים על דיני הקוראן, ביקשה את המת-קהלים לפנות לה דרך ולהתרחק מן הגופה, וכך עשו. בוריוות רבה הסירה את הסדין מעל הגופה ובדקה את התכריכים והכריזה בקול: "התכריכים אינם תפורים כלל והם כמנהג המוסלמים, הג'ידיים גאמנים לדתנו ולשואו אנו מטילים עליהם אשמה, בואו ושאו את הגופה לקבורה מיד". כך נרגעו הרוחות והג'ידיים מהרו להביא את הנפטרת למנוחת עולמים.

ג'והר עולה לארץ ישראל

האשה שבדקה את הגופה הייתה יהודיה שהתאסלמה ונישאה לגוי ושמה היה ג'והר. ע"י המעשים שביימה הוליכה שולל את האכונדים והצילה את עדת האנוסים. לאחר מכן פנו הג'ידיים אל האכונדים בתלונה, שה-מוסלמים נטפלים אליהם בהאשמות כשמבי-אים נפטרים לחצר המסגד לקיים את הטקס הדתי לפני הקבורה. האכונדים הסכימו כי רק חאגים ואנשים חשובים יש להביא למסגד. יצויין כי ג'והר חזרה ליהדות ועלתה לא"י, התגוררה בשכונת הבוכרים בחצר חאגי אדוניה הכהן בירושלים, נפטרה בשנת 1911 ונקברה בבית הקברות של אנוסי משהד בהר הזיתים.

אשה זקנה נפטרה במשהד. בשות הג'ידיים בקשו לקיים מצוות חסד של אמת וטפלו בטהרתה. הנשים תפרו לה תכריכים לפי המסורת היהודית. אשה מוסלמית שעמדה ליד החלון, ראתה שהג'ידיים אינם עושים כמנהג המוסלמים, שעוטפים את המת בבד לבן ואינם תופרים את התכריכים, היא תשדה בג'ידיים וספרה לבעלה על מעשה כזה שלא יעשה, והוא חילול כבוד המת. האיש הלך, מיד אל כהני הדת והודיע להם כי הנפטרת לבושה תכריכים כמנהג היהודים ולא כפי שעושים המוסלמים.

מצבת קבורה של המנוח שלמה אהרני סולימאן במשהד

הזימרה במכה ומדינה בכרבלה

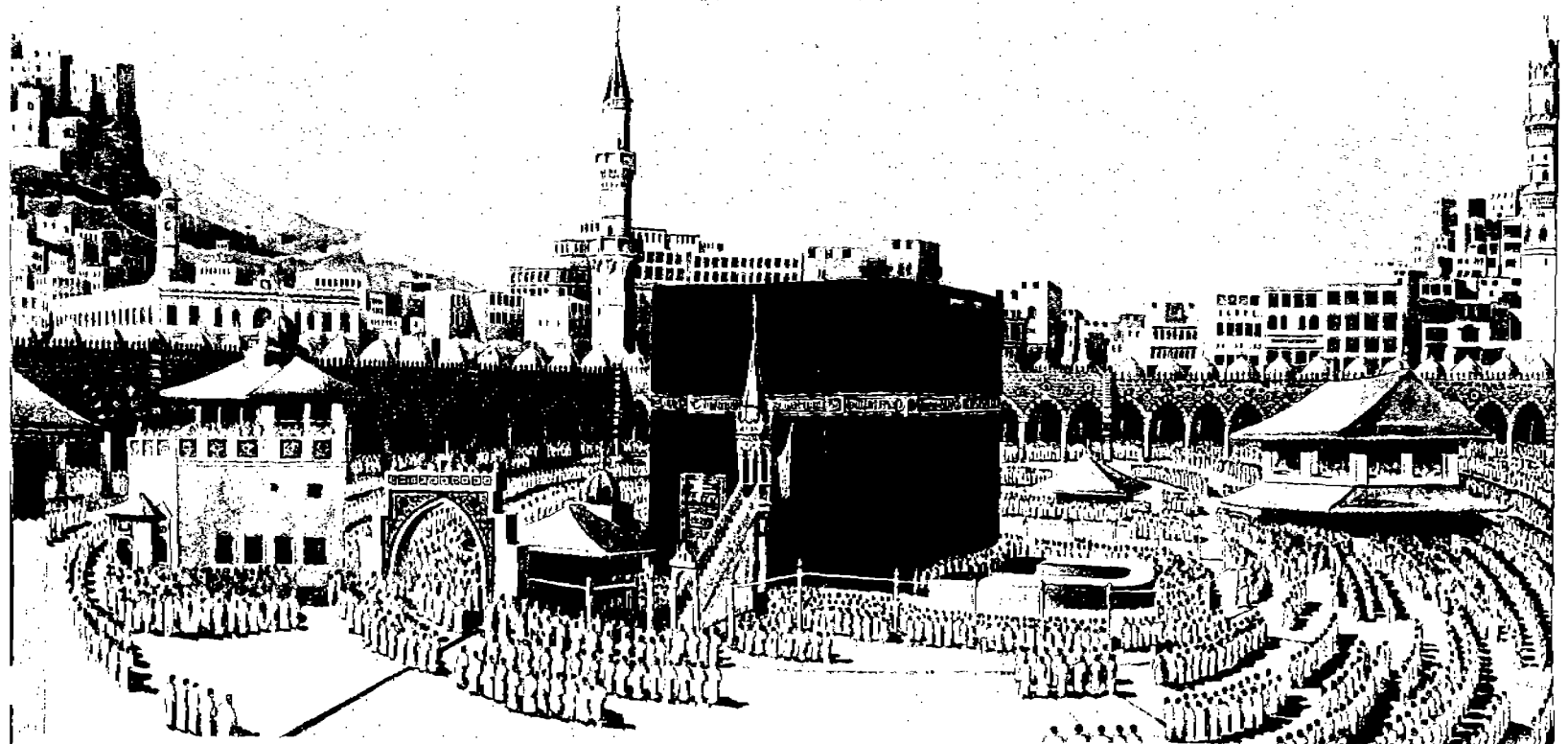
ובירושלים

האנוסים נדרשו לקיים מצוות עליה לרגל ככל מוסלמי אדוק אחר הממלא מצווה זו לפחות פעם אחת בחייו. הביקורים נערכו ליד הקעבה במכה, שבערב הסעודית, המקום הקדוש ביותר לדת האיסלאם, ופקדו גם את קברו של מוחמד במדינה ובכרבלה הקדושה לשיעים, שם קברו של חוסין בן עלי שנהרג בשנת 680, כרבלה נקראה גם בשם "משהד חוסיין" ונמצאת בעירק, שם קברי חסן וחוסיין בני עלי מקדושי המוסלמים.

הג'ידיים שנאלצו לקיים את מצוות העליה לקברי קדושי האיסלאם, היו בעיקר עשירים ובעלי יכולת. בשלב מן "הזימרה" במכה ומדינה נשרו בחשאי משיירת "המאמינים", ובקרו גם בארץ ישראל כדי להונן את עפרה

עולי רגל ליד הקעבה במכה

ולהשתטח על קברי הצדיקים ולהתפלל על גורלם המר. אנוסים לא מעטים נשתקעו בירושלים ובה תורו לצור מחצבתם, (אלה הקימו את עדת אנוסי משהד בירושלים) אחרים שבו למשהד במחשבה להגיע לציון ביום מן הימים. עולי "מכה וירושלים", סיפרו לאחיהם על ארץ הקודש והפיתו בהם אמונה בגאולה קרובה ולהסרת המסווה מעל פניהם. עולי הרגל הונתו ע"י המוסלמים — בתואר "האג'י", וחתמו על המכתבים בתואר הכבוד "האג'י" או "כרבל", תואר שניתן לעולי הרגל למכה והעלה את מעמדם. י. בן צבי, רשם עדות מפי אחד מצאצאי האנוסים שמסר לו על כמה ג'ידיים שהלכו לזימרה מקרב משפחות "חכימי", אקא רחמני, נמדרי, שרצו "לפרוק עול היהדות" ולהתערב בגויים, התחילו ללכת לזימרה למכה ולכרבלה, אולם גם הם סופסו שחזרו ליהדות.

עולי הרגל למכה ולכרבלה חוזרים ליהדות

כאמור מגמת פני עולי הרגל למכה ול-
כרבלה הייתה לבקר בירושלים. בתחילה נח-
שבו הג'ידיים כמהגרים בארץ ישראל, ונש-
או שמות מוסלמים ותוארי כבוד כגון חאג'י
וכרבלאי, רק לאחר זמן כאשר קיבלו אי-
שור לישיבת קבע, חזרו בגלוי ליהדות ונשאו
שמות עבריים.

הרב בנימין כורדבג'י המכונה
האג'י בנימין, מראשי הקהלה
ומנהיג רוחני רמשרד

במגילת אנוסי משהד (ר' ידע'עם, כרך ה',
א-ב עמ' 60) מסופר על ג'ידיים עשירים
שבקרו במכה ובכרבלה ובירושלים. מפאת
חשיבות הענין נציין את שמות עולי הרגל
ביניהם חאג'י עלי, חאג'י מוחמד חוסיין,
חאג'י אברתים, חאג'י עלאם חוסיין, חאג'י
נביא, (כל אלה ממשפחת חכימי). חאג'י
נואר עלי בצאל, חאג'י יעקב, חאג'י מרטנה,
חאג'י עבדול רחמן, חאג'י יוסף, חאג'י אבי-
רהים, חאג'י מהדי (כל אלה ממשפחת
כהן). חאג'י מהדי, חאג'י אקאי, חאג'י ג'מ-
שיד, חאג'י. נווארון, חאג'י סולמאן, (כולם
לוויים). חאג'י כליל ווקלי, חאג'י מולא אמין
כרבלבאני, חאג'י ג'משיד כורט, חאג'י יוסף,
חאג'י איסמעיל, חאג'י מהדי (כולם ממשפחת
מרדכי).

ראשי עדת האנוסים

ואלה שמות עולי הרגל לכרבלה : כרבלאי
מוחמד ספי, כרבלאי דאוד, כרבלאי אקאי-
ג'אן, כרבלאי אמין, כרבלאי אברתים שועי,
כרבלאי פטולה דיל, כרבלאי אקאג'אן רחמן
ועוד.

לפי המקור הג'לי, עלו הג'ידיים למכה
ולכרבלה החל מראשית ההמרה הכפויה ועד
שנפסק כליל בעשור הראשון של המאה
העשרים. נזכיר גם את ראשי האנוסים שפ-
עלו במשהד, עד לשנות השלושים של המ-
אה העשרים, ביניהם חאג'י נואר עלי,
חאג'י יעקוב. מירזה אקאג'אן, חאג'י מולא
אמין, חאג'י איסמעיל מרדכי, שיד יעקב
בצאל, כרבלאי דאוד ואר, חאג'י רחמאן
בצלאל, אקא עבדול רחים בצאל, אקא עבדול
רחים בצאל, חאג'י חוסיין כהן, והתחכמים ומר-
רי הוראה מולא משה כורט, מולא אבא,
מולא אברתים יודי, מולא יוסף בצאל, מולא
מרדי אקלר, מולא יעקב מרדכי, מולא יעקב
כאשי, מולא אלישע קצב, מולא פארג'אללה
אלישעוף בור ואחרים.

עולים ממשוהד, בוכרה ואפגניסטן
 בחצר ההקדש של בית הכנסת
 האג"י יחזקאל בשכונת הכוכבים
 בירושלים משנת 1910

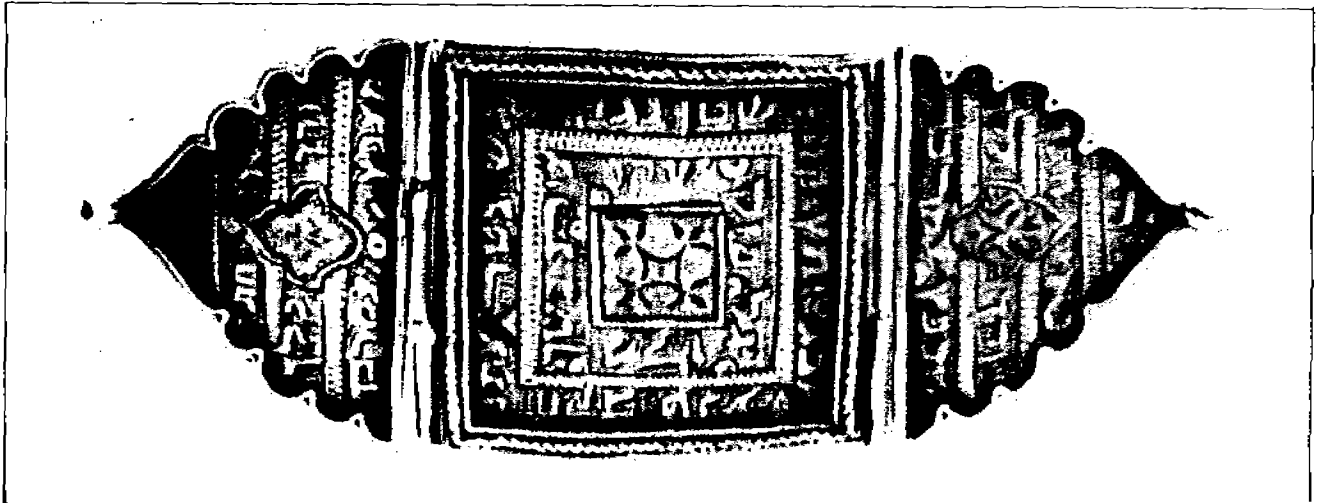
אנוסים מתפללים בטלית ותפילין במוכה

הנינא מזרחי, פרסם עדות מפי יעקב יר-חי, יליד טהרן, שנלווה לאנוס יהודי בשם כליל אברהם זקאל, שעמד לבקר במכה. יעקב ירחי סקרן היה לראות את המקום הקדוש שעיני העולם המוסלמי בשואות אליו, הוא התחזה למוסלמי וכצאתו עם האנוס, לקח עמו טלית ותפילין והסתירם בין חפציו. השניים יצאו לדרך, האנוס ממשהד הדריך את חברו כיצד יתנהג, כדי לא לעורר חשד כלפיו. הם טבלו שבע טבילות, שמרו בקפ-דנות על חומרות וסייגים המוטלים על ער-לי הרגל למכה. האזינו בקשב רב לתפילות ופרקי קוראן, שלכו ידיהם, השתחוו ונפלו על פניהם בדבקות בחצר מסגד הקעבה. כל זאת עשו מתוך פחד שמא תתגלה זהותם וגורלם יהיה מוות. לרוע מזלם נטפל אליהם מוסלמי קנאי מטהרן, חאג'י מולא עלי, שהעיד לטהרגי כי אינו מתנהג כהלכה בזמן

התפילה. המוסלמי נצמד אל השניים ואף לן אותם בחדר משותף. שני היהודים בקשו להפטר ממנו, כדי שיוכלו להתפלל, הם הציעו לחאג'י עלי שיצא ראשון לתפילה והם ישמרו על חפציו מפני גנבים, ובשובו יצאו הם לתפילה. בצאת השיעי, נעלו את דל-תות הבית, הוציאו את הטלית והתפילין בתחתית שק שהכיל את כליהם. (ר' ח. מז-רחי, יהודי פרס, עמ' 146).

מולא גוריאל אהרונוב, בנו של מולא מתתיה בן אהרן הכהן, מראשי עדת האנוסים המתגורר כיום בירושלים, הציג לפני זוג תפילין זעיר ביותר שאביו הזמין בירושלים, גודל של כל אחד מבתי התפילין הוא סנטי-מטר רבוע אחד בלבד. מולא גוריאל ספר, שאביו הניח תפילין של ראש מתחת למצנפת שחבש, ותפילין של יד הסתיר מתחת לשר-וול ארוך של מעילו.

קמיע, פרס המאה י"ח-י"ט מוזיאון ישראל

האנוסים מסייעים לשרות הדיפלומטי הבריטי

פרופ' ו. י. פישל, בספרו "היהודים בהר-דו", מספר על יהודים ממשלה, שסייעו לבריטניה הגדולה במאבקה נגד רוסיה, בין השנים 1837—1841, כלומר, שנים אחדות לפני מעשה השמד ולאחריו, ביניהם מולא מיהודי, שעמד בראש העדה היהודית במשך הד, ונאנס כשאר אחיו והיה לג'דיד אל אסי לאם, מולא מיהודי, "עוזר לאנגלים בדרכים שונות, בין הדיפלומטים הבריטיים לבין המג'היגים, הקאדים, והמדינאים המוסלמים מאפיגניסטן ומארצות אחרות שבאסיה המרכזית" (שם, עמ' 181). אך בולטים ביותר שני אישים יהודים גם הם ממשלה, מולא מוסה נתן ומולא אברהם נתן, שמלאו תפקידים חשובים וסייעו לשרות הדיפלומטי הבריטי באותו הזמן (ר', שם, עמ' 200).

אנוסי משהד בתפרסמו כסוחרים גדולים ובעלי הון, נראה שגם קודם לכן היו עשירים, אך לאחר שהיו לג'דידים המשיכו לפתח את עסקיהם ביתר שאת ובלי כל הגבלות. גם קשרו יחסי מסחר עם ארצות מעבר לגבולות פרס, עיקר עיסוקם היה מסחר בשטחים, עורות, בשמים, וכן בסחר חוץ.

החל משנות העשרים של המאה הנוכחית, חל שבוי לטובה במעמדם, כאשר עלה על כס המלוכה ב-1925 השליט רוח שאה, פה-לוי, שהתיר חופש פולחן לאזרחי ארצו מה שהקל על הג'דידים לשוב לצור מחצבתם. מפנה נוסף במצבם חל לאחר מלחמת העולם השנייה.

קדש ורחץ מרפץ
יחץ כגיד רחצה
כזעיא כעה כורור
כורד שרחץ אורד
צפון ברך הלל
נרצה

קדש יענה שבפפה כהן
א בית הפנמת בירן אמדן
קאם הארא טבילה מידהנה
יין מידהנה בר כר דפת מידהנה
קדושה יש מידהנה ברך אתה
ה אלהינו כולך העולם נורא

כתב יד של קדש ורחץ עם תפסיר
פרסי מתוך ההגדה

בסיום מצוות עשה, מסיים הרב מלמד, את
החלק הראשון של האזהרות :

שדי שוכן בציון — תזכור יושב בציון
ותבנה בית אפריון — ותקרא לדרוויים.
דיינו באנחה — המציא לנו מנוחה
שלח לנו משיחה — וקרננו תרים.

ספר האזהרות בלשון הקודש ובלשון פרסי

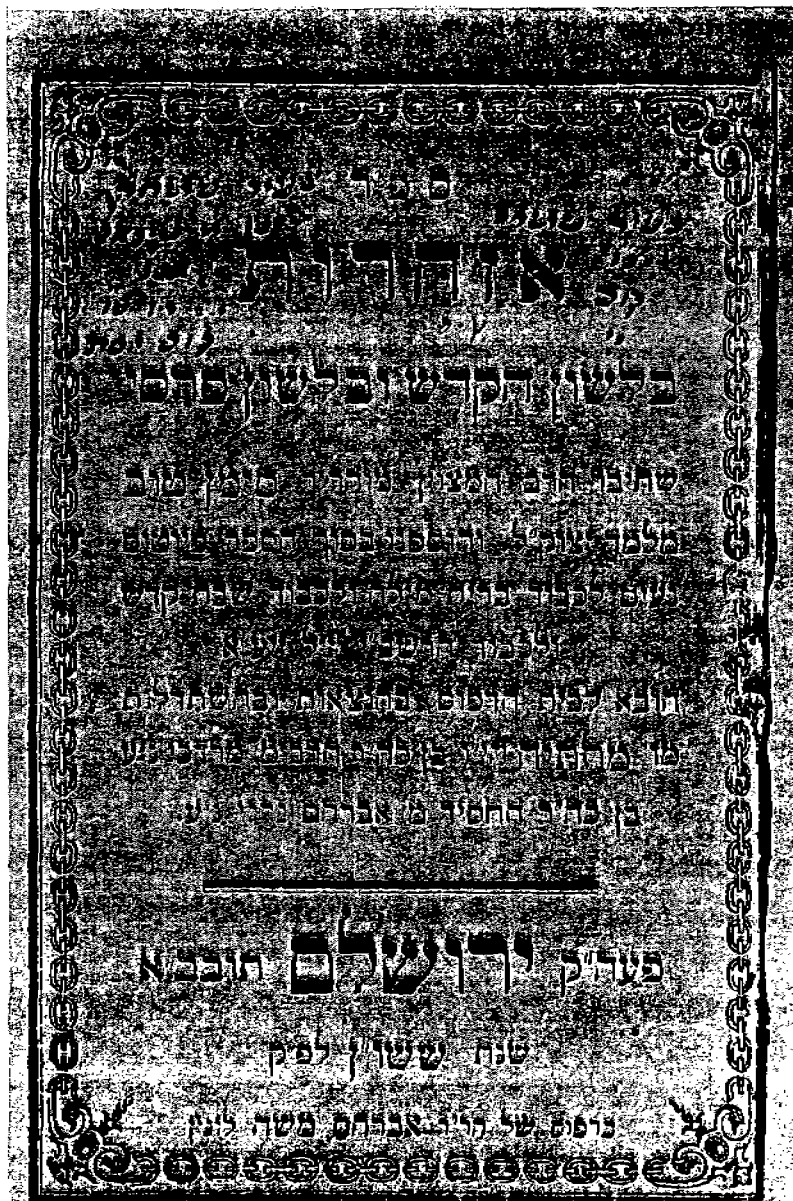
ספר האזהרות נדפס לראשונה בירושלים
ב־1896 בדפוסו של הר"ר א. מ. לובין, ע"י
רבה של העדה האפגנית הרב מולא מתחיה
גרג'י. בהקדמה כותב המו"ל בין היתר :
"אמרתי בלבי לעשות איזה מצוה לזכות את
הרבים ולהיות לי לזכרון וגמירתי בלבי להד-
פיס האזהרות, שיסד הרב המצוין מוהר"ר
סימן טוב מלמד, בלשון הקודש ובלשון פר-
סי, ותראה יראה שהוא מיוסד על ספר
פרשיות התורה, ופרסי שלו [הכוונה לסגנונו]
זך ונקי וברור".

ספר האזהרות מכיל שלוש מאות ושבעים
בתים, וכל בית מורכב משתי שורות בעברית
ובאותו מספר גם התפסיר, נכתב כדוגמת
השירה העממית הפרסית. ספר האזהרות נפוץ
מאוד בקרב יהודי פרס, ומצוי בכתב-יד
במשפחות רבות, ונקרא בשם "דסתך" —
מחברת. הרב סמן-טוב מלמד סיים את האז-
רות, בנושאו תפילה לאל בורא עולם, שיי-
ציל את צאן מרעיתו מעמק הבכא, וישיב
את עמו אל גוהו בציון עיר קדשו, ויחזיר
את עטרת תפארת ישראל ליושנה או :

ונשיר שירנו — בבגין עירנו
ונשים פארנו — כמלכים ושרים.

בד שמנו אילות — הצילנו מגלות
מבור דלות ושפלות — בנה מקדש הדרים.

תמו ונשלמו האזהרות, שבח לאל למוציא
אסירים בכושרות.

פרס ואפגניסטן קוראים בנעימה מיוחדת מקי
רא ותרגום של פרקי אבות, בכל שבת מפסח
עד תג השבועות, ואצל רבים מצוי ספר פרי
קי אבות בכתב-יד.

בשנת 1902 הופיעה בדפוס בירושלים, מס'
כת אבות ע"י המו"לים האחים שאולוף. בע'
מוד הראשון נאמר: "ראו זה חדש פרקי
אבות בתרגום לשון פרס עפ"י קדמון הובא
לדפוס בפעם הזאת הראשונה". אך לא צוין,
שהמחבר של פרקי אבות הוא הרב סמן-טוב
מלמד.

נראה שהרב מלמד סמן טוב, תרגם גם את
פרקי אבות. בכתב-יד המצוי אצל ה' נוראל
אהרונוב, מצאצאי אנוסי משהד בירושלים,
מצאתי כתוב בראש כתב-היד עדות זו: "פרק
אבות. ותפסירש אז גופתה סמן טוב מלמד
זכר צדיק לברכה". המעתיק הוא הרב מרדכי
אקלר, (ר' להלן) שסיים את מלאכתו בשנת
1872: "תמאם שוד (הסתיים) פרק אבות
ותפסירש (והתרגום) בשנת תרל"ב". יהודי

פרקי אבות עם תפסיר פרסי

חיק אבות שני

אורה ובכפת בר מוידה אמת אברים" והפרין כדדה כדדו בלנד ואר והאכל
כנדה אמונת ומין" בר מוידה בודן ישראל רחא בכה בדאנים" קנאן כה
ונקרא פרימורה" תא בנודר קוס תו וי תא בקודר און קונוי כה האכל כדדו
ופרימורה בנקדסאן כה דר ומוצין אנד וכלילאני כה מוראד וון ורואית
ונגד אישאן" בר מוידה בודן בודת הנקדסאן בכה בדאנים" קנאן כה
פרימורה ונסכן נקדס וי אדאסמה נמוצן יד קדרת תו" ומוי פרימורה
ביאורר אישאן רחא בהד' נקדסאן דר הנקדסאן בודת כה האכל
נמודה בוד' ומצין און

וכל מה שברא הקב"ה לו בראו לא לכבודו" שנאמר כל הנקרא בשמי לכבודי
בראתיו יצרתיו אף עשיתיו" ואומר וימלוך לעולם ועד יי
והראן כה כלל נמורה הקב"ה דר עלומש כלל נמורה ונכרא בכאטר
עות יבאנמי כד" קנאן כה ונקרא פרימורה" הרהן כה בודתן קפת' ומויטר

פיוטים מיוסדים על י"ג עיקרים וברית מילה

פזמון אחר המקובל בקרב יהודי פרס, שנוהגים לומר בזמן הכנסת הבן הילוד לב-ריתו של אברהם אבינו בטקס ברית מילה:

אודה לאל בלב דורש ויתרומם ויתקדש
כי מבטן ידיד קידש והם ורע ברוכי ה'
ברוכים אתם קהל אמוני וברוך הבא
בשם ה'.

קדוש יהיה בעזרתו, לזה הילד בכל שנתו
אמונתו ואומנותו תמיד תהיה בתורת ה'.

פיוט מפורסם גוסף מאת הרב מלמד, הוא
פיוט שומרו בעיקר לאחר סיום סעודות שמ-
חה של חתנים, אחר אמירת "צור משלו
אכלנו":

בשירים אפתח שפתי — במגינות אשיר
שירתי
יונתי תמתי אחותי — אתי מלבגון אתי.

הרב מלמד חיבר פיוטים ופזמונים דר-
שונים, ביניהם מפורסם פזמון המיוסד על
שלושה עשר עיקרים, ושמו חתום בר"ת.
פיוט זה נהגו לשוררו בימי חג ומועד בבית
הכנסת, בין מנחה וערבית ובחוג המשפחה
ובאירועים של שמחה:

סמוך לאל חי והאר עין ישרים
חזק בנין שלוש עשרה עיקרים.

.
והוא קדמון לכל ראשית ותכלה
ועדותו בפי כל חי סדורים.

.
והוא דיין ויודע והוא עד
ומשגיח וחוקר כל סתרים.

משפחת אנוסים ממשהד

אשירה נא לידידי — שירת כרמו לדודי
צורי ומושב יחידי — לראות פניך בך-
טפתי.

כלתה לישועתך נפשי — מתי תתנני
חפשי

ולהר מרים מקדשי — אעלה לראש
שמחת.

פיוט זה המושר מקרא ותרגום, תפס מקום
חשוב בשירת יהודי פרס ואפגניסטן. הוא
רצוף אהבה וגעגועים לארץ הקודש ועם ישראל,
המצפה לפדות וגואל צדק. המשורר
שואל: "עד מתי צורי גואלי, לא תשמע לקול
שוועתי... שירתך השממה ושם עמך לא
רוחמה, יושב בשמים עד מה, זרים אוכלים
בחתלי".

ספר חיאת אל רוח – רוח חיים

יצירה חשובה אחרת של הרב סמן טוב
מלמד, בקראת בשם "חיאת אל רוח" —
רוח חיים, שהוא חיבור פילוסופי דתי וכולל
דברי הגות ומחשבה. בכתב ברובו בשפה
הפרסית, אך מצויים בו גם קטעים בעברית.
בצטט בזה כמה בתי שיר המורכבים מארבע
שורות מרובעים:

אדון עולם וחוקר כל פעלים
ומלך רם וזוקף כל נפלים
בהתעטף גאוני מגיוני
ענה עני שפל כל השפלים.

(עמ' נא).

ואתפשט מגוש עפר ורמה
ואתקשט לבוש יקר ורמה
שמת נפשי בשיר רחשי ותגל
למתנבא בגוף נוצר אדמה.

(עמ' סד ב).

לשוני עט סופר מהיר שגורה
להוציא מרגלית גנוז לאורה
לסלסל חן לתורה גם תעודה
יקרה מפנינים היא יקרה.

(עמ' ק).

דופק דודי בדלתות המנוחה
וצווח ואומר קום פתחה
מקן צפור בקול נעים מצפצף
מבשר טוב משמיע ישועה.

(עמ' קנח).

שמע לבי קול בשורה
פקת עינך ועין שכלך ועורה
בתורת אל אשר אין בה חליפות
ודת אמת אשר אין בה תמורה.

(עמ' קיד).

הרב מולא מתתיה גרג'י מאפגניסטן, מו"ל
ומחבר קורות זמנים

מולא מאנוסי משהד

משהד תופסת מקום כבוד בתולדות

הספרות היהודית-פרסית

ספר חיאת אל רוח, טרם נחקר, ולא זכה לתרגום עברי. פרופ' ו.י. פישל, שחקר את המורשת הספרותית של יהודי פרס ציין, שתודות להרב סמן טוב מלמד, המשורר והוגה הדעות: "תופסת משהד מקום כבוד בתולדות הספרות היהודית-פרסית... נודע לתהילה, בעיקר, בגלל ספרו הפילוסופי ספר חיאת ארירות [והספר] הוא מעין פירוש על כתבי הרמב"ם, העוסק בשאלת קיום עם יש-ראל בגלות וגאולתו בעתיד". (ר' הגות עב-רית באמריקה, עמ' 124). המשורר הושפע במידה רבה מהרעיונות המוסריים של בעל

חובת הלבבות רבי בחיי אבן פקודה, והרמב"ם. אומר הרב מלמד: "איש האלהים קדוש הוא הנשר הגדול בעל הכנפים וליש גבור ואיש אין בארץ ימלט מרשפי להבי אור תורתו ממשנה ועד משה לא קם כמשה הנור האלהי גאור הבהיר הרב המיומני... אשר הוא התחיל בהנחת עיקרים ויסודות התורה... והרב רבנו סעדיה גאון הפתיומי ז"ל בספר האמונות". (ר' חיאת אל רוח, עמ' קיט).

בפתיחה לספר חיאת אל רוח, מצויינים דברי המחבר בתוך מסגרת מרובעת כך: "גאם זעיר וקטן גאנח משתאה ומשתומם בקצור כוחו וממחסור רוחו בעבודת הבורא ית-עלה ויתרומם אנכי צעיר סמן טוב מלמד".

חיאת אל רוח רוח חיים

נאום זעיר וקטן גאנח משתאה ומשתומם

בשם ה' נקראת הארץ

אנכי צעיר

סימן טוב מלמד

וצ"ל

אלהינו

בקצור כוחו וממחסור

מסותא יאמא חבא יאמא חבא

שער ספר חיאת אל רוח - רוח חיים

מולא בנימין גול-שאלוף גואל אדמות בירושלים

ספר חיות אל רוח, הובא לדפוס בירוש-
לים 1898. בהקדמה אומרים המול"ים האחים
שאלוף, מעולי אפגניסטן: "העירונו רעיונו
לזכות את הרבים להדפיס ספר חיות אל רוח
של הרב הדגול ע"ה והחיים מו' סמן טוב
מלמד בעיר משהד, שקבץ אותם מן חובת
הלבבות וגם מן מורה נבוכים, והוסיף עליו
מעצמו דברי מוסר בלשוננו גם בלשון הקו-
דש, עד עכשיו קרוב מאה ועשרים שנה זה
היה בכתב יד".

ר' בנימין גול-שאלוף, גואל
אדמות בירושלים ובונה בתי
הכנסת של האנוסים האג'י-אדוניה
והג'י יחזקאל בירושלים

משפחת שאלוף-גול, המו"ל של חיות אל
רוח, וספר פרקי אבות, שנדפס במקרא ותר-
גם, ב-1902 (דפוס הרי"ן לעווי ושותפיו, ירו-
שלים) עלתה מאפגניסטאן לא"י, אך מוצאה
ממשהד. מולא מורדכי שאלוף, אחד מצאצאי
משפחת גול מציין בכתב-יד: "וסב סבינו
ר' יעקב גול ו"ל היה מאנוסי משהד... והיה
בין אלו שבהרו לעזוב את פרס והגרו לעיר
אחרת באפגניסטאן" (הכוונה להראת השוכנת
ליד הגבול הפרסי). מולא בנימין גול-שאו-
לף, היה מהבולטים במשפחה זו, פעל והטיף
ליהודי פרס ואפגניסטן לעלות ולהתישב
בא"י. גאל אדמות וגמנה עם בוני שכונת
הבוכרים בירושלים, הקים בתי הקדש לעניים
ונצרכים ועבור עולי סרכסיה שבפרס, ובית
הקדש ליהודי אפגניסטאן. בשכונת הבוכרים
קיים עד היום בית תפילה הנושא את שם
המשפחה: "בית הכנסת האחים שאלוף".

בני משפחת שאלוף הקימו את שני בתי
הכנסת לעדת האנוסים בירושלים, על שם
החג'ים ממששהד, שחזרו ליהדות לאחר שובם
ממכת ומדינה, והחליטו להתישב בעיר הקו-
דש בירושלים.

חאגי אדוניה הכהן וחאגי יחזקאל, היו
חשוכי בנים. על אבן זכרון שנקבע בבית
הכנסת חאגי אדוניה הכהן נכתב כך: "ונתתי
בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים וכנות,
שם עולם אתן לו הבנין המפואר הנה נב-
נה... בעבור חברת גבעת שאול מכסף
נדבת הישיש הנכבד... מרדכי אדוניה
תנצב"ה, גלב"ע ר"ת כסליו התרס"ב (1902)
... והכל געשה בהשתדלות אחיו רפאל ומר
חתיהו וקרובו אברהם וכני אחיו ניסן דוד
ואהרון כוהנים... והאחים ישראל ובנימין
ושאל גול... המה אפוטרופוסים בתנאי
שלא ימכר ולא יגאל לא להתמשכן ולא
להתחלף אפילו לצדקה אחרת וצדקתם עומדת
לעד ית"ר שנוצח בגחמית ציון ובבנין ירוש-
לים בב"א. (במהרה בימינו אמן).

נשות של עולים מאנרסי משהד
כשנות העשרים בירושלים

חצר ההקדש של אנוסי משהד בשכונת הבוכרים

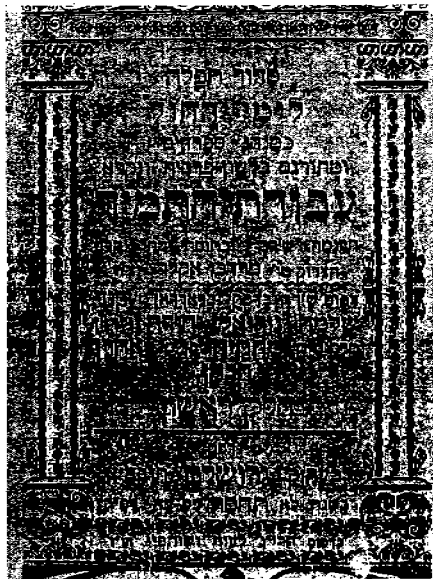
הרב מרדכי אקלר-מולא מורד

אחד מן המנהיגים הדגולים, שקמו בקרב אנוסי משהד, היה הרב מולא מרדכי אקלר, המכונה גם בשם מולא מורד. הרב אקלר נולד במשהד ב-1856, כלומר 17 שנה לאחר גזרת ההשמד ב-1839. משפחתו הייתה ידועה במעמדה, והוריו היו תלמידי חכמים, שומרי תורה ומצוות. לאחר שהפכו למוסלמים חד-שים — "ג'דיד אל איסלאם", הקפידו לשמור בסתר על יהדותם ותנכו את בנם מורד, לקיים את המסורת היהודית בתנאי מחתרת כיתר האנוסים.

הנער חונך בסתר בתורה ובמצוות, בלמוד ספר הספרים והלשון העברית ותרגום אוני-קלוס. מאידך למד גם בבית ספר מוסלמי והכיר את מצוות הקוראן והליכות האיסלאם והשתלם בשפה הפרסית. שליטתו בשתי הלשונות אפשרה לו לתרגם מלשון הקודש לפרסי, סיח, ומפרסית לעברית.

הרב מולא מתתיהו גרג'י, מהדיר ספר האזהרות של הרב סימן טוב מלמד, מספר על בית מגוריו שהיה בחצר ההקדש של אנוסי משהד בשכונת הבוכרים: "ודירתי בחצר חאג'י יחוקאל בן מ' יעקב הלוי והוא היה מהאנוסים ולעת זמנתי עלה עם אשתו פעה"ק ירושלים תובב"ב ובנה בתים וחצרות להקדש ובית כנסת מפואר ונפטר בשם טוב מהעור לם הוא ואשתו מיכל בת נתנאל, ועוד כמה בעלי בתים מהאנוסים באו פעה"ק ובנו בית כנסת ובתים וחצרות להקדש, י"ר שיהיה להם ישוב טוב בביה"ק. וגם שאר האנוסים הנשארים שם הולכים בדרכי ה' כל מה שתשיג ידם וכולם רודפי צדקה וחסד י"ר שיוכז כולם לחזות בנועם ה' ויעזרם ה' ויפלטם מרשעים ויושיעם כי חסו בו". (ר' עונג לשבת, קורות ומגים, בסוף הספר).

הרב מלמד סמן טוב, נפטר ב-1800 לסברת הרב מולא מתתיהו גרג'י, (ר' בספרו עונג לשבת, בחלק השלישי — בית המקדש, עמ' לה). גירסא אחרת קובעת את זמן פטירתו בשנת 1823 בערך (ר' מגילת אנוסי משהד, ידע"ע, כרך ה', א—ב מס. 22—21 עמ' 61). מכל מקום אם נפטר הרב ארבעים שנה או שש עשרה שנה לפני גזרת ההשמד ב-1839, הרי ידוע כי חיבוריו ופיוטי השפיעו על דור האנוסים, ובקריאת יצירותיו חושל כוח סבלם ובדבריו מצאו ניהומים לגורלם המר לחיות חיים כפולים, כיהודים בסתר — ומוסלמים למראית עין. מורד אבי שיבל"א מולא יעקב קשאני, ספר לי כי בראשית שנות העשרים, כשהיה במשהד הלך להשתטח על קברו של הרב סמן טוב מלמד, כפי שנהגו רבים לפקוד את מקום מנוחתו של המשורר הדגול, שהכיר רוהו מפיוטיו ושמעו על פעלו הספרותי במשהד.

הרב אקלר חוקר ומתרגם

במבוא לסידור שגדפס בירושלים ב-1809, כתב הראשון לציון, ר' אליהו מ. פאניויל, דברי הערכה על חשיבות התרגום, שנעשה בידי הרב אקלר, עבור אנוסי משהד ויהודי פרס, ואלה דבריו: "אשרי עין ראתה אלה, איך אחינו הרצוצים והסחופים, גם בארצות פוריהם מרחוק יזכרו את ה' דובקים באהבה בתם וגשענים על חמלתו ובטוחים ביעדו, ומשתדלים לטעת את דתו עמוק עמוק בלב בב פנימה, ע"י תורה ותעודה, רגה ותפילה, לא יעצרום העינויים והגיוזומים, היסורים האיומים, ומה מאוד נאות תהלה לישרי לב רב פעלים, הרב המופלא כמוה"ר מרדכי אקלר יצ"ו, אשר השתדל לתרגם סדר התפילה גם לפרסית בעד אחינו האובדים והנדחים בארץ פרס".

הרב אקלר שהתפרסם כחוקר וסופר, והגיע למעמד של מורה הנראה בעדת האנוסים, חשש מאוד שהתורה והתפילות ישתכחו תוך זמן קצר והוא הקדים תרופה למכה. מולא מורד תרגם לפרסית את סדור התפילה לימות החול, שנקרא "עבודת התמיד". בתלק העליון של העמוד הדפיס את הטכסט המקורי של התפילה בעברית, ובתלק התחתון את התפסיר-תרגום באותיות עבריות. סדור התפילה נפתח בתפילת תקון חצות, שחרית, מג"ח, ערבית, מוסף לראש השנה, תיקון חנוכה, ט"ו בשבט ופורים, ודינים והלכות מענין ינא דיומא.

בית הכנסת האג"י
בירושלים
בראשית המאה
העשרים

סדר עולת שבת ועבודת התמיד

הרב מרדכי אקלר, תרגם גם את סידור התפילה ליום השבת, שנקרא "עולת השבת", ובו תרגום שיר השירים, בקשות, זמירות ופרקי זוהר, שאומרים בשלוש סעודות של שבת, פיוטים למוצאי שבת, תרגום מי כמוך ואין כמוך לשבת זכור, ועוד ועוד.

שני הסידורים עבודת התמיד ועולת השבת יצאו לאור בירושלים, בסיוע: "האתים מולא דוד, שלמה, גוראל ויהודה, לעילוי נשמת אביהם, רבי מתתיה בן רבי אהרון הכהן", ממשפחת הרונוב הידועה כיום בשם אהרונוב, פעלה רבות למען עדת האנוסים, בראשית עלייתם וקליטתם בארץ ישראל.

תפסיר סליחות ופיוטים של הימים

הנוראים

הרב אקלר תרגם ספרים נוספים: "סדר הסליחות" — תרג'מה סליחות, הופיע בדפוס ב"הגדה של פסח" — סדר הגדה בא תרג'מה פארסי, גרפס בירושלים ב"1930,

"פרקי אבות", וספר מיוחד שבו קיבץ את רוב הפיוטים הנאמרים בראש השנה ויום הכיפורים, כגון: אלוהי אל חדינני כמעלי, ידי רשים נחלשים, יה שמך ארוממך, ה' שמעתי שמעך יראתי ה'. תרגום עת שערי רצון להפתח, ונתנה חוקף קדושת היום, כתר מלכות לרשב"ג, סדר העבודה ליוסי בן יוסי, הפטרות לראש השנה ויום הכיפורים ועוד. הספר יצא לאור בירושלים, ב"1929, ובשנים האחרונות הופיעה מהדורה חדשה. נראה שהרב אקלר, השאיר כתבי יד נוספים המ" חכים לגאולה.

הרב אקלר איש אשכולות ומנהיג דתי

הרב אקלר, שהיה אחד ממנהיגי הרוחניים של עדת האנוסים, תחילה במשהד ואחר כך בארץ ישראל, עשה רבות לחיזוק האמונה של הג'דידים. במשהד היה מטיף דתי ומסביר לבני עדתו, שהיותם בכוח ג'דיד אל איסלאם, הוא ענין של זמן, וכי במהרה תגיע שעתם

האג'י אדונייה

הרב אקלר

איש אחר מפורסם

י. בן צבי, גבה עדויות מצאצאי האנוסים על תחינוך המסורתי במשך ועל מוריס שסכנו את חייהם ועמדו על משמר התנוך היהודי בסתר, ביניהם מולא אבא, מולא עבאס, מולא יאשיה ומולא חזקיה ומציין: "יהיו להם ספרי תורה וציצית ותפילין ושאר דברי קדושה, מלבד אלה המלמדים שלמדו כמה צעירים, היה עוד איש אחד מפורסם, הוא רבי מרדכי אקלר, ועוד שנים שלושה דרשנים ומשפיעים בכל כוחם כדי שלא תאבד נפש, והם היו תגורם והסיבה שהצליחו ללמד את התורה כולה". (ר' י. בן צבי, מקור רות ומחקרים, עמ' 334). מתנכים נודעים אחרים שעמדו על משמר תינוך יהודי של בני האנוסים היו החכמים יוסף כהן, מולא כוראדאר, בנימין אמינוף, מ. אלישיוף ואחרים.

לגאולה מן האניסות. אמנם, יהודי ספרד מתו על קדוש השם, אך היה זה משום שני אלצו לעבור טקס פולחני דתי נוצרי, שהיה קשור גם בהכרה בשילוש הקדוש של האמונה הנוצרית, אולם במשך המצב היה שונה. המוסלמים השיעים, הסתפקו בהצהרה קצרה מפי היהודי שהפטיר: "אני מוסלמי" — ותו לא. מכאן שאיסלומם אינו תופס והם יהודים כשרים לכל דבר, על כן חובה מוטלת עליהם להמשיך ולקיים את מצוות התורה בסתר, ולהתחזק באמונה היהודית עד בוא גאולתם. הרב אקלר שמש דרשן, מוהל, שוחט, ש"ץ, ערך חופה וקידושין וטקסים דתיים אחרים, שלא על מנת לקבל פרס. זאת ועוד, אחד החרדים בתצר ביתו במשך, שימש בית כנסת ותלמוד תורה, שבו קבלו תינוך דתי יהודי ילדי האנוסים.

מולא מתתיה

האג' יחזקאל

שיר שכתב הרב משיח, ובו אזכור על אנוסי
משהד ואירועים אחרים. נכתב לפי סדר הא-
לף-בית, ונקרא "שירה למאורעות אנוסי משה"
הד יע"א מאת הצעיר שלמה משיח". באות ג'
וד' מתא רהרב משיח בדרך השיר את האי-
רועים כך :

גם בערי פרס ומהם עיר משהד והיא רבתי
עם, גלו שם בימי נאדר שאה מקזון מדלת
העם, גרים שם עד היום והמה נדיבי עם
אמונים נוצר ה' "דמעות אלו העשוקים
ראית, שנאנסו להמיר, דת האמת בשנת
התקצ"ט לשית ושמיר, כי הם כרם חמד ה'".
"זכור אזכור אחת מהן ותשות עלי בפשי,
ודים הליצוני שנאבד בו מהם ומים זידונים
עברו על ראשי, זכר חסדו והנה הבן לפני
העומדים שרצו לנפשי, כי לא יטוש ה'".

הרב אקלר עלה לא"י ב-1927 והשתקע
בירושלים. נפטר ב-1936 בשיבה טובה בשנת
השמונים לחייו, ונקבר בהר הזיתים, השאיר
בעזבונו כתבי יד הכוללים דרושים ופרשנות
ועוד.

בין חכמי האנוסים נודע גם הרב שלמה
משיח, שנולד במשהד ב-1872, גדל וחונך על
ברכי התורה והיה למגהיג ורועה רוחני. ב-
1906 עלה לא"י והשתקע בירושלים, בקרב
עדת האנוסים שהתגוררו בשכונת הבוכרים.
הרב היה מטיף ודרשן בבית הכנסת של
אנוסי משהד ע"ש חאגי' אדניה הכהן. בסוף
ימיו נהג להתפלל כמנהג המקובלים ועסק
בקבלה.

בסידור "עולת שבת", של הרב מרדכי
אקלר, מופיע לפני תפילת שחרית של שבת,

הרב שלמה משיח

הגביר יוסף אמינחוף ז"ל נשיא העדה המשהדית

המחבר מסיים כל בית במלת חיתום "ה'"
 כגון : למען חסדיך ה', אחת גבור לעולם ה',
 עזרה למה תישן ה', כי שומע אל אביונים
 ה' ועוד. הרב שלמה משיח נפטר בשיבה-
 טובה לאחר פעילות ציבורית במשך חמש-
 שנה בירושלים בלבד. עדת האנוסים בירוש-
 לים הנציחה את שמו על ישיבה ובית מח-
 סה לילדים יתומים הנקרא "תסארת שלמה",
 ע"ש הרב שלמה משיח. במוסד מתחנכים
 ילדים מבני כל העדות והשבטים.

להקה דרמטית של אנוסי משהד
 במחזה יוסף וזוליקא הוצג במשהד
 במשהד 1940

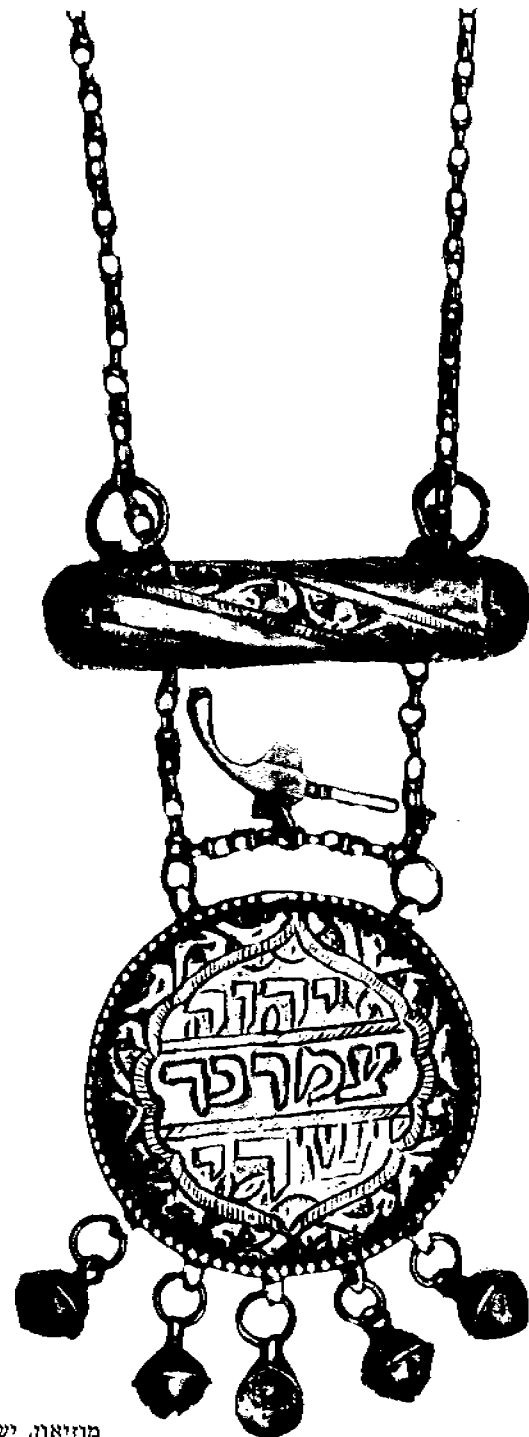
העליה הראשונה של אנוסי משהד לא"י
 החלה כנראה בסוף המאה הי"ט, שאז נוסדה
 גם קהילת האנוסים. גלי עליה הגיעו לא"י
 בתחילת המאה העשרים. כיום מצויים במשהד
 רק משפחות אחדות, אך בעיר הבירה, טהרן
 מצאתי קהילה משהדית פעילה, ובית כנסת
 מפואר הכולל שרותים קהילתיים חשובים.
 אנוסי משהד, שעלו לא"י מפורזים בכל חלקי
 הארץ, אך מרכזם הרוחני הוא בירושלים,
 מסביב לשני בתי הכנסת ע"ש תאגי' אדוניה
 ותאגי' יחזקאל מיסדי עדת אנוסי משהד.

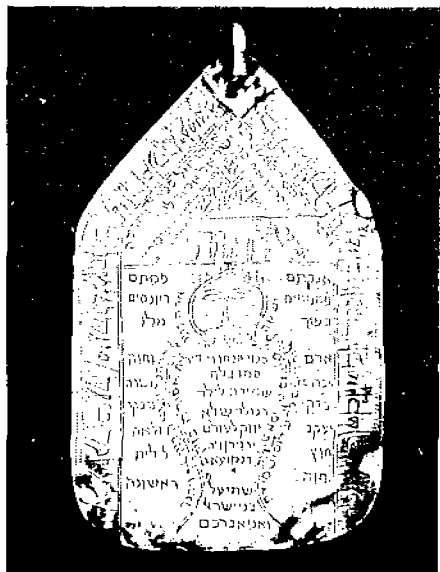
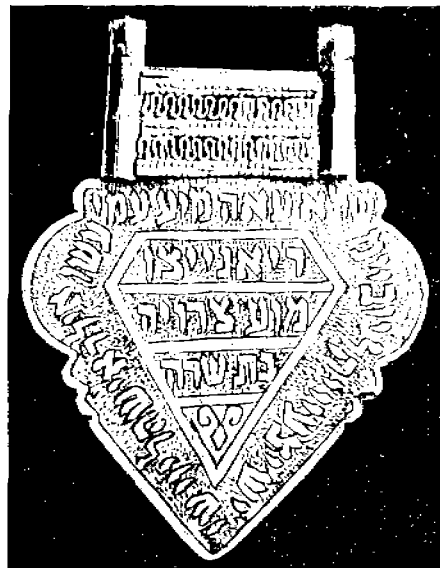
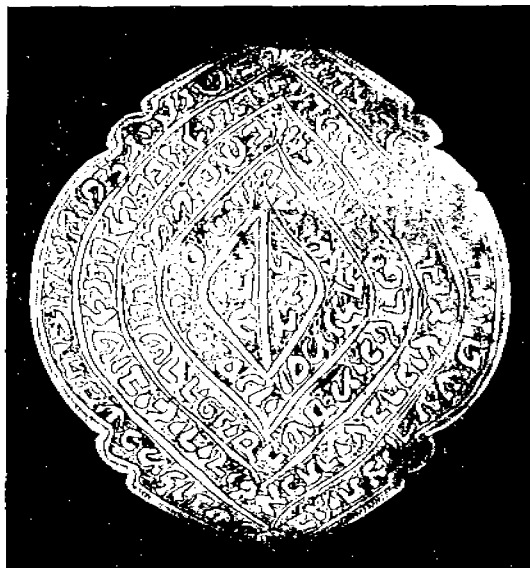
- 46 -

היכל שלמה

מוזיאון ישראל

Reuben Kashani

The Crypto-Jews of Mashad

